

Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz

8 Major Crises in Turkish-American Relations

Gönderilme tarihi/received: 17.06.2020

Kabul tarihi/accepted: 12.08.2020

Araştırma Makalesi / Research Article

Ozan ÖRMECİ¹

Öz

Bir dönem örnek bir müttefiklik ilişkisi olarak gösterilen Türk-Amerikan ittifakı, 1960'lerden bugüne birçok krizle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Krizler, farklı sebeplerden kaynaklanmasına karşın, her ikiye ülkeye de zarar vermiş ve müttefiklik ilişkilerini zora sokmuştur. Bu çalışmada, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan 8 büyük siyasal kriz analiz edilerek, krize neden olan durumlar incelenecektir. Bu doğrultuda, makalede, U-2 Krizi, Johnson Mektubu, haşhaş sorunu, 1 Mart 2003 tezkeresi, çuval olayı, Rahip Brunson krizi, PYD/YPG sorunu ve S-400/F-35 krizi gibi konular incelenecektir. Bu minvalde, araştırmada, Türk-Amerikan ilişkilerinde soruna neden olan 5 önemli neden şöyle sıralanmıştır: ABD'nin küresel siyasi dizaynları ile Türkiye'nin ulusal ve bölgesel hedeflerinin örtüşmemesi, her iki ülkedeki demokratik mekanizmalarının yarattığı sorunlar, iletişim sorunları ve yanlış anlamalar, siyasi kültür farklılıkları ve ikili ilişkilerde araya başka unsurların girmesi.

Anahtar Sözcükler: Türk-Amerikan İlişkileri, Krizler, ABD-Türkiye İlişkileri, 1 Mart Tezkeresi, S-400 Krizi.

Abstract

Once being shown as an exemplary model of a strategic partnership, Turkish-American relations had to face with many crises until now. These crises were caused by different reasons and had negative effects over both countries. This study aims to analyze 8 major crises in Turkish-American relations by focusing on the reasons of these crises. Accordingly, U-2 crisis, the "Johnson Letter" crisis, opium crisis, 1 March 2003 memorandum, the hood incident, Pastor Brunson crisis, PYD/YPG crisis, and S-400/F-35 crisis will be analyzed. The paper will argue that there are 5 main issues that create problems in bilateral relations: the lack of coherence between Washington's global policies and Turkey's regional and national policies, problems caused by democratic systems in each countries, communication problems and misunderstandings, differences in political culture, and other political entities or elements that sometimes overshadow bilateral relations.

Keywords: Turkish-American Relations, Crises, U.S.-Turkey Relations, 1 March Memorandum, S-400 Crisis.

¹ Doç. Dr., İstanbul Kent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. E-mail: ozan.ormeci@kent.edu.tr / ozanormeci@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8850-6089.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında -Soğuk Savaş koşulları içerisinde- müttefiklik ilişkisi haline gelen (Örmeci, 2020, s.61) ve hatta 1950'lerde ve 1960'ların başında uyumlu müttefik ilişkilerine dair başarılı bir model olarak gösterilen Türk-Amerikan ilişkileri, bugüne kadar birçok önemli kriz yaşamıştır. Krizler, genelde iki devletin birbirleriyle tam olarak örtüşmeyen politikaları ve çatışan ulusal çıkarlarından kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra, ABD'nin bir süpergüç olarak küresel politikalar dizayn etmesi, Türkiye'nin ise bölgesel güç olma mücadelesi veren orta büyüklükte bir devlet (OBD) olarak kendi ulusal çıkarlarını öncelemesi nedeniyle, zaman zaman bu çıkar çatışmalarını uyumlu hale getirmek oldukça zor bir konu haline gelmiştir. Buna karşın, iki ülkenin stratejik boyuttaki ilişkilerini yaşanan krizlere rağmen her daim sürdürmeye gayret ettiklerini ve zaman zaman artan karşılıklı önyargı ve olumsuz algılamalara karşın, devletler ve toplumlararası ilişkilerin neredeyse hiçbir zaman kopma noktasına ulaşmadığını belirtmek gerekir.

Bu çalışmada, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan 8 önemli siyasi kriz vakası özetlenecektir. Çalışmada, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan krizlerin 5 temel unsur etrafında olduğu görüşü işlenecektir. Bu 5 unsur şunlardır:

- 1-) Süpergüç olan ABD'nin küresel politika dizaynları ile Türkiye'nin bölgesel ve ulusal çıkarlarının her zaman örtüşmemesi,
- 2-) Her iki ülkedeki demokratik rejimlerin yarattığı zorluklar,
- 3-) İletişim eksikliği veya kazaları,
- 4-) Siyasal kültür ve gelenek farklılıkları,
- 5-) İki ülkenin stratejik ilişkilerinde araya giren başka unsurlar.

1.Örnek Vakalar

U-2 Krizi

U-2 Krizi, Türkiye'de Soğuk Savaş yıllarında yaşanan krizlerin ilk örneğidir. Sovyetler Birliği'ne dair istihbarat toplamak için görev yapan Amerikan Lockheed Martin firması üretimi bir U-2 uçağının 1960 yılının 1 Mayıs tarihinde düşürülmesiyle patlak veren kriz, özünde bir ABD-Rusya krizidir. Ancak bu uçağın Türkiye topraklarından (Adana'daki İncirlik Üssü) havalandırılması nedeniyle, kriz, aynı zamanda Türkiye-Rusya ve Türk-Amerikan ilişkilerinde de çeşitli sorunlara neden olmuştur. Bu tarihte, Pakistan'ın Peşaver kenti üzerinden Sovyet hava sahasına giren casus uçak, Sverdlovsk (bugünkü Yekaterinburg) üzerindeyken, bölgede görev yapan Rus güçlerince düşürülmüş ve Amerikalı pilot Francis Gary Powers da sağ olarak ele geçirilmiştir (Karabulut, 2016, s.88). Sovyetler Birliği, bu olay nedeniyle 10 Mayıs tarihinde ABD'ye bir nota vermiş ve bunu düşmanca bir eylem olarak gördüğünü açıklamıştır (Karabulut, 2016, s.89). Powers ise, 10 yıl hapis cezasına çarptırılmış ve süresi dolmadan bir Sovyet casusuyla takas edilerek -hatta bu kişi "Bridge of Spies" (2015) filmine konu olan Sovyet casusu Rudolf Abel'dir- serbest bırakılmıştır (Kanyılmaz, 2019, ss.133-134).

U-2 Krizi, ABD ile SSCB arasında başlayan detant (yumuşama) sürecini sonlandırdığı gibi, Türkiye-Rusya ve Türkiye-ABD ilişkilerine de olumsuz sirayet etmiştir. Türkiye, bu olayın ardından Rusya'dan gelen tehditlerle yüzleşmek zorunda kalmış; ancak bu tehditlere karşı krizi tırmandırmamaya gayret ederek, başarılı bir dış politika performansı sergilemiştir. Bu olay, yaşandığı dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinde herhangi bir krize neden olmasa da, ilerleyen yıllarda yaşanacak olan Küba Füze Krizi (1962) ve Johnson Mektubu (1964) olayı öncesindeki ilk Soğuk Savaş vakası

olarak dikkat çekmiş ve Ankara'ya Soğuk Savaş döneminde ABD ile müttefikliğin bazı olumsuz yanlarının da olabileceğini göstermiştir. Nitekim Ankara, bu olayla birlikte “*NATO'nun güney kanadı*” olmanın kendisini Sovyet Rusya gibi dev bir ülkenin hedefi haline getirdiğini idrak etmeye başlamıştır. ABD ise, Soğuk Savaş'ta komünist kampı yenilgiye uğratmak adına, Türkiye ve diğer müttefiklerden bazı fedakârlıklar beklediğini bu olayla birlikte göstermiştir. Bu bağlamda, bu olay ve Küba Füze Krizi gibi durumlarda, ABD, müttefiklerinden blok çıkarlarına uygun şekilde gerektiği zaman riskler almalarını talep ederken (üslerini casus uçaklarının kullanımına açmak), bu gibi faaliyetlerin yarattığı riskleri göğüslemek, Türkiye gibi güvenilir bir ABD müttefiki için bile -Sovyet tehdidi nedeniyle- her zaman kolay olmamıştır.

Johnson Mektubu

Türk-Amerikan ilişkilerinde 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ilk önemli mesele, adını ABD Başkanı Lyndon Johnson'dan (1963-1969) alan “Johnson Mektubu” olayıdır. 1963 yılında Kıbrıs'ta Rumlar ile Türkler arasında yaşanan çatışmaların artması ve Kıbrıslı Türklerin meclisten ve yönetimden çekilmeleri üzerine, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İngiltere (Birleşik Krallık) ve Yunanistan'la birlikte 3 garantör devletinden biri olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı İsmet İnönü, adaya askeri müdahale seçeneğini ciddi olarak düşünmeye başlamıştır. 1963 yılı Kanlı Noel'inde 364 Kıbrıs Türk'ünün katledilmesi ve 25.000 kişinin de göçe zorlanması, İsmet Paşa'nın sabrını taşırılmış ve İnönü, müdahale seçeneğinin üzerinde ısrarla durmaya başlamıştır (Arık, 2016, s.102). Ancak Türk Silahlı Kuvvetleri'nden adaya çıkarma yapabilmek için henüz hazır olunmadığı mesajını alan İnönü, Washington'ın da bu konuda gösterdiği olumsuz tutum nedeniyle zor duruma düşmüştür.

22 Kasım 1963 tarihinde bir suikast sonucu öldürülen Başkan John F. Kennedy'nin ardından Başkan olan Lyndon Johnson tarafından Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihinde gönderilen “Johnson Mektubu”, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemek amacıyla yazılmış olan tarihi bir belgedir.² Başkan Johnson'ın Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye iletmek üzere Türkiye'deki ABD Büyükelçisi Raymond A. Hare'e (1961-1965) 5 Haziran 1964 tarihinde şifreli teleks ile gönderdiği mektupta, Türkiye'ye Kıbrıs'ta NATO silahlarını kullanamayacağı, ABD'nin bir Türk-Yunan savaşı istemediği ve olası bir savaşta Sovyet Rusya karşısında Türkiye'nin NATO desteğinden yoksun kalacağı bildirilmiştir. Aslında dönemin ABD Başkanı Johnson'ın bu konudaki tavrının temelinde, Türk düşmanlığından ziyade, iki NATO üyesi ülke ve ABD müttefikleri olan Türkiye ile Yunanistan'ın Kıbrıs nedeniyle çatışmalarını engelleme düşüncesi ve Küba Füze Krizi (1962) daha yeni atlatılmışken, adaya olası bir Sovyet müdahalesi durumunda Rusya ile yeni bir savaş riski yaşamak istememesi vardır. Ancak Türkiye kamuoyu da, özellikle de Kıbrıs'taki katliam görüntüleri basına yansınınca, dost ve müttefik ABD'nin bu konuda Ankara'yı yalnız bırakmasına tepki göstermiştir. Bu nedenle, ABD ile ilişkiler, 1964 yılında ilk kez ciddi anlamda gerilmiş ve 1940'ların sonunda başlayan ve o güne kadar neredeyse hiç sorunsuz devam eden Türk-Amerikan müttefikliği, ilk kez o dönemde ciddi bir krizle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu mektubun ardından NATO'nun 5. maddesine³ dayanarak NATO müttefikleri arasındaki “dayanışma”ya vurgu

² Mektubun Türkçe çevirisi buradan okunabilir;

http://www.akintarih.com/turktarihi/cumhuriyetdonemi/johnson_mektubu/johnson_mektubu.html.

³ **Madde 5** - Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Yasası'nın 51. maddesinde tanıyan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan Taraf ya da Taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır. Böylesi herhangi bir saldırı ve bunun sonucu olarak alınan bütün önlemler derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için gerekli önlemleri aldığı zaman, bu önlemlere son verilecektir. Bakınız; *Bianet*, “NATO Antlaşma Metni”, Erişim Tarihi: 07.02.2020, Erişim Adresi: <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/37017-nato-antlasma-metni>.

yapan Ankara karşısında, ABD de NATO'nun 4. maddesindeki⁴ “danışma” hususunu gündeme getirmiş ve Türkiye'nin müttefikleriyle ortak karar alması gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır. Krizin zirve noktasına varmasının ardından 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde Washington'a bir ziyarette bulunan⁵ Başbakan İsmet İnönü ise, Başkan Johnson'ın ipleri eline alacağına ve ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson'ın Yunanistan Başbakanı Yorgo (George) Papandreu ile görüşerek, Kıbrıs'taki Rum saldırganlığını durduracağı kanaatine varmıştır.

Krizin unutulmaya yüz tutmaya başladığı günlerde, o yıllarda genç bir gazeteci olan Cüneyt Arcayürek, bu mektubun tam metnini bularak, 13 Ocak 1966 tarihinde o dönemlerde yüksek tirajı olan *Hürriyet* gazetesinde yayınlamış ve bu nedenle, mektuptan 1,5 yıl sonra iki ülke arasında yeniden bir gerilim dalgası oluşmuştur (Feridunoğlu, 2017, s.377). Mektupta, ABD Başkanı'nın diplomatik bir üslup içinde olsa dahi Türkiye'ye tepeden bakar yaklaşımı, Türk halkında öfkeye neden olmuştur. Hatta öyle ki, ilk kez bu haber sonrasında “*Yankee Go Home!*” (Yankee Evine Dön!) sözü Türkiye'deki protestolarda popüler hale gelmiştir.⁶ Bu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin nükleer tehdidine hedef olabileceğini idrak ettiği 1962 yılındaki Küba Füze Krizi ardından Türkiye için ikinci büyük şoktur ve Ankara'nın yeni dönemde güvenliği konusunda Washington'a tam olarak güvenemeyeceği görüşünü daha da derinleştirmiştir. Küba Füze Krizi de bu noktada önemsiz görülmemelidir; zira dönemin ABD Büyükelçisi Raymond A. Hare'in söylediği üzere, bu olay, Türklerde, “*bir düşmanı yatıştırmak uğruna çıkarlarının ticaret malzemesi olduğu*” düşüncesini uyandırmıştır (Hale, 2003, s.137). Nitekim bu olayın ardından Türkiye'deki Jüpiter Füzelere sessiz sedasız ülkeden çıkarılırken, Türk Devleti, Başkan Kennedy'nin kendilerine danışmadan Küba Füze Krizi sırasında Sovyet lideri Nikita Kruşçev'e füzelere çekmek konusunda söz verdiği görüşüne varmıştır. Bu olay ve üzerine gelen “Johnson Mektubu”, Türkiye için çok fazla olmuş ve güvenilen bir dosttan gelen darbeler, siyasal elit ve halk nezdinde büyük öfkeye neden olmuştur. Bu dönemi değerlendiren Amerikalı yazar George E. Gruen'a göre de, Ankara, bu yıllarda, bir süpergüç olan Washington'ın Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarlarını dış politikada pazarlık malzemesi yaptığını düşünmeye başlamıştır (Hale, 2003, s.139).

Başbakan İsmet İnönü, bu olay sonrasında “*Gerekirse yeni bir dünya kurulur, Türkiye bu dünyada yerini alır*” şeklindeki ünlü sözünü söylemiştir. Bu olayın ardından, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) ve CHP'nin sol kanadının başını çektiği bir grup sol çevre, Türkiye'nin NATO'dan çekilmesi yönünde propaganda yapmaya başlamış ve ulusal siyasette son derece etkili olmuştur. Bu sol muhalefetin de etkisiyle, sonradan Başbakan olan Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi siyasetçiler ve onların Dış İşleri Bakanları (İhsan Sabri Çağlayangil, Turan Güneş ve Gündüz Ökçün), çok boyutlu dış politikaya daima önem verdiler ve ABD'ye bir daha asla tam olarak güvenmediler. Hatta Prof. Dr. Haluk Ülman gibi Ecevit'in bazı danışmanları, işi daha da ileriye götürerek, NATO'dan çıkılmasını rasyonel bir politika olarak savunmaya başladılar (Hale, 2003, s.157). Bu dönemden başlayarak Sovyetlerin Türkiye'ye sanayileşme yolunda yaptığı yardım (1967, 1972 ve 1975'te alınan yüz milyon dolarlık krediler) ve yatırımlar da (örneğin Aliğa'daki petrol rafinerisi ve İskenderun'daki demir-çelik tesisleri) bu tavırda etkili olmuştur. Dolayısıyla, Moskova, bu yıllarda hâlâ Washington'a eşdeğer ölçüde olmasa da, Ankara ile ciddi anlamda sıcak ilişkiler kurabilmiş ve Türk-Amerikan ilişkileri de bir kriz içerisine girmiştir. Sonuç olarak, “Johnson Mektubu”, iki ülkenin çıkarlarının her zaman örtüşmeyebileceğini ve siyasal iletişim anlamında dikkatli ve özenli olunmazsa kazalar yaşanabileceğini (ABD Başkanı Johnson'ın patronluk taslar tavrının Türk siyasal eliti ve halkınca

⁴ **Madde 4** - Taraflardan herhangi biri, Taraflardan birinin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı ya da güvenliğinin tehdit edildiğini düşündüğü zaman, tüm Taraflar birlikte danışmalarda bulunacaklardır. Bakınız; *Bianet*, “NATO Antlaşma Metni”, Erişim Tarihi: 07.02.2020, Erişim Adresi: <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/37017-nato-antlasma-metni>.

⁵ Bu geziden görüntüler için; <https://www.youtube.com/watch?v=IJA7twdU-A>.

⁶ Bu konuda bir belgesel için; “Johnson Mektubu Nedir? | 1964 | 32. Gün Gün Arşivi”, Erişim Tarihi: 06.02.2020, Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=YsqcWUkWB8Q>.

olumsuz algılanması) göstermesi bakımından son derece önemli bir vaka olmuştur. Bu noktada, Oran'ın (2009, s.29) vurguladığı üzere, Türkiye'nin bir OBD (orta büyüklükte devlet), ABD'nin ise bir süpergüç olduğu ve ilişkilerin eşitlik temelinde kurgulanmadığı da belirtilmelidir.

*Afyon Sorunu*⁷

Türk-Amerikan ilişkilerinde 1960'ların sonları ve 1970'lerde önemli bir siyasal sorun haline gelen Afyon Sorunu, aslına bakılırsa bundan uzun yıllar önce 1909'da ABD'nin girişimiyle Şanghay'da toplanan ilk afyon konferansından (Şanghay Afyon Komisyonu) sonra Osmanlı-ABD ilişkilerinde de bir ihtilaf konusu olmuştur. 1909 sonrasında kendi ekonomik çıkarları nedeniyle afyonla mücadele konusunda yapılan konferanslara katılmayan ve konferanslar sonucunda oluşturulan sözleşmelere (ki bunlardan ilki 1912 Hague Uluslararası Afyon Sözleşmesi'dir) taraf olmayan Türkiye, 1923'ten itibaren ise bazı sözleşmelere taraf olmayı kabul etmiştir. Nitekim 1923-1932 dönemi, ABD'nin Ankara'ya bu konuda uyguladığı baskıların örnekleriyle doludur. 1932 yılından sonra Türk-Amerikan ilişkilerinde bir gündem maddesi olmaktan çıkan bu konu, ABD'de 1960'lardan itibaren uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, zaman içerisinde bunun bir asayiş ve hatta yaşanan sayısız ölümler nedeniyle bir ulusal güvenlik konusu haline gelmesi ve bu konuda Türkiye'nin güvenlik eksikliklerinin olduğunun düşünülmesi nedeniyle yeniden önem kazanmıştır.

Anadolu'da afyon üretiminin tarihi uzun yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Hatta öyle ki, 1546 yılında Osmanlı Devleti'ne elçi olarak gönderilen Fransız diplomat Gabriel D'Aramon'un heyeti içerisinde Türkiye'ye gelen Fransız doğa bilimci Pierre Belon, gezisinde Türklerin ve Mısırlıların afyon ürettiklerinden ve Avrupa'ya afyon taşıyan 40 develik bir karavan gördüğünden bahsetmiştir (Chouvy, 2010, s.79). Bu konuda önemli bir kitap yazan Fransız araştırmacı Pierre-Arnaud Chouvy, Avrupa'da uyuşturucu pazarının daha 16. yüzyılda oluşmaya başladığını ve 19. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'ye yapılan afyon ithalatının büyük bölümünün Osmanlı'dan ve Levant Şirketi aracılığıyla İzmir Limanı'ndan yapıldığını yazmıştır (Chouvy, 2010, s.79).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da afyon üretimi ve sorunu devam etti. 1933 yılına kadar, İzmir, Aydın, Manisa, Karahisar, Kütahya, Eskişehir, Konya, Kırklareli, Edirne ve Tekirdağ gibi yerlerde yoğun olarak haşhaş üretiliyor ve ilaç yapımında kullanılıyordu. İhracatın yoğun yapıldığı ülkeler ise Fransa, Hollanda ve ABD idi. Bu nedenle, bu dönemde Japon işadamlarının girişimiyle Taksim'de ham afyonun işleneceği bir alkaloid laboratuvarı bile kuruldu. Bunun üzerine, Fransızlar Çengelköy'de, İtalyan Taranto ailesi de Eyüp'te benzer laboratuvarlar açtılar. Ancak bir süre sonra bu laboratuvarlarda eroin üretildiği ortaya çıkınca, Atatürk, -buraları bizzat teftiş ettikten sonra- kapatılmaları emrini verdi. 24 Aralık 1928 tarihinde de uyuşturucu maddelere ilişkin ilk düzenlemeyi getiren 1369 sayılı kanun yürürlüğe girdi. Bu kanuna göre; yüzde 20'den fazla morfin ve yüzde 10'dan fazla kokain içeren tüm ilaç ve ürünlerin ithalatı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın denetimi altına alındı. Haşhaştan ham afyon elde edilerek yurtiçi ve yurtdışına satılması ise, bu düzenlemenin dışında bırakıldı. Bu önlemin alınmasının iki temel sebebi; İstanbul'da bağımlı kişilerin ortaya çıkması ve bu kişilerin toplum düzenini bozmaları ve ABD'nin Türkiye'ye yönelik diplomatik baskılarıydı. Bu önlem sonrasında da ABD'nin baskıları sürdü ve ancak 1932'de Türkiye'nin afyon üretimini devlet tekeline alması sonrasında baskılar azaldı. Aslında Türkiye, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 100. maddesinin 9. fıkrası ile 1912 Hague Uluslararası Afyon Sözleşmesi ve 1914'te imzalanan bunun ek protokolüne taraf olmayı kabul etmişti.⁸ Ancak buna rağmen, ekonomik kazanç

⁷ Bu bölüm, büyük ölçüde Prof. Dr. Çağrı Erhan'ın *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu* (1996) adlı eserinden özetlenmiştir.

⁸ İngilizce metinde şöyle geçmektedir; "Article 100.9. Turkey undertakes to adhere to the Conventions or Agreements enumerated below, or to ratify Opium Convention, signed at The Hague, January 23, 1912 and additional Protocol of 1914".

güdüsüyle, buna uzun süre uyulmadı. Bu nedenle, Ankara üzerindeki Amerikan baskısı giderek arttı. Örneğin, Türkiye ile iyi ilişkiler kuran ABD Büyükelçisi Joseph Grew, başka bir göreve atandığı için Ankara'dan ayrılırken, Türk Dışişleri Bakanı'na yaptığı 29 Şubat 1932 tarihli veda ziyaretinde, afyon kaçakçılığı konusunun Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir sorun olduğunu vurgulamış ve Ankara'nın bu konudaki önlemlerini yeterli bulmadığını diplomatik bir dille belirtmiştir.⁹ Onun yerine gelen Büyükelçi Charles H. Sherrill de, göreve gelir gelmez bu konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Ancak Sherrill'in önemli bir farkı, bu konuyu bizzat Mustafa Kemal Atatürk'le görüşerek çözmek istemesi ve bunun için de Atatürk'le yakınlık kurmaya çalışmasıdır. Hatta Sherrill, Atatürk biyografisi yazmak için çalışmalarına başlayınca, Türkiye'nin kurucusu olan bu büyük liderle sık sık görüşme şansı yakalamış ve bu sayede bu konunun ABD açısından önemini ona birçok defa anlatma fırsatı bulmuştur. Büyükelçi Sherrill, 26 Temmuz 1932'de ABD Dışişleri Bakanı Henry L. Stimson'a yolladığı mektupta şu ifadeleri kullanmıştır: “*Yabancı bil dilde biyografisinin yazılmasını isteyen bir kişi olarak, yasadışı uyuşturucu ticareti gibi kendisi hakkında yabancı ülkelerde önyargılar yaratan sorunları temizlemesi gerekir. Benim bu konudaki çabalarımın ne sonuç vereceğini tahmin etmek zordur.*” (Erhan, 1996, s.72).

Büyükelçi Sherrill'in de girişimleri sayesinde, Atatürk'ün talimatıyla, Türkiye, Aralık 1932'de aldığı Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda, 1912 Hague Uluslararası Afyon Sözleşmesi ile 1925 ve 1932 Cenevre Sözleşmelerine taraf olmuştur. Bu karar, ABD'de çok olumlu karşılanmış ve hatta *The New York Times* gazetesinde 29 Aralık 1932 tarihinde “*Praise Turkish Curb on Opium*” (Türkiye'nin Afyon Kısıtlamasını Övün) başlığıyla verilmiştir (*The New York Times* 1932). Atatürk ise, 1931 Cenevre Sözleşmesi'nin birinci yıldönümünde yaptığı konuşmada, haşhaş ekiminin azaltılması nedeniyle ekonomik kayıplara uğrayan Türk köylülerinin şeker üretimi sayesinde kayıplarının giderileceğini belirterek, uyuşturucu madde ile mücadelenin önemine dikkat çekmiştir (Erhan, 1996, s.73). Ayrıca bu dönemde çıkarılan 2253 sayılı kanun uyarınca kurulan Uyuşturucu Maddeler İhisar İdaresi'nin yetkisi doğrultusunda, ham afyonun ülke içindeki ticareti serbest bırakılmış, fakat ihracatı devlet tekeline alınmıştır. 1934 yılından itibaren de, afyon üretimi 13 şehirle (Balıkesir, Manisa, Aydın, Bursa, Kütahya, Denizli, Bilecik, Eskişehir, Afyon, Isparta, Burdur, Ankara ve Konya) sınırlandırılmıştır. Bu sayede, 1931'de 501 ton olan afyon üretimi, 1934'te 148 tona kadar düşmüştür. Ayrıca 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) kurulmasıyla, Uyuşturucu Maddeler İhisar İdaresi'nin görev ve yetkileri bu kuruluşa devredilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1949'dan itibaren ABD'de uyuşturucu kullanımı yeniden artmaya başladı. Bu nedenle, uyuşturucu bağımlılığıyla alakalı suç işleme oranları bağlamında 1960'larda hızlı bir artış yaşandı. Örneğin, 1960-1964 döneminde California'da uyuşturucuya ilişkin suçlarda yüzde 33 düzeyinde artış kaydedildi. Düzenli uyuşturucu kullananların sayısı da 250 bin olarak tahmin ediliyordu. Vietnam Savaşı da bu artışta etkiliydi; zira savaşa giden Amerikalı gençler, cepheye uyuşturucu kullanmaya alışıyorlardı. 1951 tarihli Boggs Yasası (*Boggs Act of 1951*) ise, ağır koşullarına karşın bu sorunlara çare olmuyordu. Bu yasa, uyuşturucu kullananlar ve satanlar arasında bir ayırım gözetmiyordu. Ancak 1960'lı yıllarda gelişen yeni bir anlayış sonucunda, uyuşturucu satıcıları ve kaçakçıları ile bağımlılar ve kullanıcılar arasında bir ayırım gözetildi ve kaçakçı ve satıcıların suçlu görülerek ağır şekilde cezalandırılmaları, bağımlı ve kullanıcıların ise mağdur görülerek rehabilite edilmeleri anlayışı benimsendi. Ayrıca uluslararası alanda da, 1961 tarihli

Bakınız; *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, “Lausanne Peace Treaty Part III Economic Clauses”, Erişim Tarihi: 06.02.2020, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty-part-iii-economic-clauses.en.mfa>.

⁹ Büyükelçi Joseph Grew'un tam ifadesi şöyledir: “*I observed that there was still one unfortunate element which could exact an adverse effect on relations; namely the continued clandestine traffic in narcotics from Turkey to United States and I hope that Turkish Government in the interest of both countries would leave nothing undone to put a complete and permanent end to this traffic.*” Bakınız; James W. Spain (1975), “The United States, Turkey and the Poppy”, *Middle East Journal*, Cilt 29, No: 3 (1975 Yaz), s. 297.

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi (*Single Convention on Narcotic Drugs*) ile o güne kadar yapılan uluslararası anlaşmalar ve sözleşmeler tek bir metinde toplandı. Sözleşmede, 1953 BM Afyon Konferansı'nın kararları uyarınca, dünyada sadece geleneksel üretici durumundaki 7 ülkeye (İran, Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Hindistan, SSCB ve Yugoslavya) afyon üretme hakkı verilmesinin devamı öngörüldü.

Aynı dönemde Türkiye'de de bazı önemli gelişmeler yaşanıyor. 1948 yılında ABD'nin Federal Uyuşturucu Maddeler Bürosu (*Federal Bureau of Narcotics*) ile bir uyuşturucu çetesine karşı ilk kez ortak bir operasyon düzenleyen ve Marsilya merkezli çetenin çökertilmesine Fransa ile birlikte katkı sağlayan Türkiye, 1950 yılında -henüz CHP iktidarı devam ederken- 5575 sayılı kanunla uyuşturucu madde üretim ve ticaretine yönelik denetimini daha da sıkılaştırdı. Aynı dönemde 5621 sayılı kanunla afyonun Türkiye içinde ticareti de yasaklandı. Yasaklama nedeniyle, afyon üreticisi köylünün malını Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satması sağlanıyor ve kaçaklığın önüne geçilmek isteniyordu. Ancak 14 Mayıs 1950'de ekonomide serbest piyasa anlayışını benimseyen Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, 5759 sayılı kanunla 1951 yılında son satış yerinin TMO olması koşuluyla serbest bırakıldı. Bu serbestlik ortamı, doğal olarak uyuşturucu kaçakçılığının da yeniden yaygınlaşmaya sebebiyet verdi. Bunu önlemek için, 1953 yılında, Türk Ceza Kanunu'nun 403. maddesi değiştirilerek, bu tarz suçlara 10 yıldan az olmamak koşuluyla hapis cezası ve 5 yıl sürgün cezası getirildi. Eroin, kokain, esrar veya morfin gibi maddelerin ticareti durumunda ise ömür boyu hapis cezası öngörüldü. 1950'lerden itibaren, bu konu, ABD ile Türkiye arasında yavaş yavaş yine bir gündem maddesi haline gelmeye başladı. Örneğin, Başbakan Adnan Menderes'in 1958 yılındaki ABD ziyareti sırasında, dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Türkiye'den ABD'ye önemli miktarda kaçak uyuşturucu girdiğini ifade ederek, haşhaş üretiminin yasaklanmasını Başbakan Menderes'ten resmen istedi. Ancak Ege köylülerinden ve genel olarak köylülerden büyük destek ve oy alan Menderes, bu isteği hemen geri çevirdi. Menderes'in düşüncesi, Amerikalıların Türkiye'de bir alkaloid fabrikası kurmaları ve kaçakçılığın önüne geçilmesiydi. ABD ise bu teklife sıcak bakmadı; zira 1954'ten itibaren alkaloidi kendi fabrikalarında sentetik olarak üreterek satmaya başlamıştı.

ABD'nin önlem çağruları 1960'larda giderek sıklaşmaya başladı. Ancak 1961-1965 dönemindeki kırılgan koalisyon hükümetlerinin risk almak istememeleri ve Küba Füze Krizi ve Johnson Mektubu ile ABD-Türkiye ilişkilerinin gerilmesi nedeniyle bu gerçekleşmedi. Yine de, Ankara, haşhaş ekim bölgelerinin sayısını azaltarak, Washington'a sıcak mesaj göndermeye çalıştı. 1965 yılında yeni Başbakan seçilen Adalet Partili Süleyman Demirel ise, Türkiye'nin 1961 Uyuşturucu Maddeler Tek Sözleşmesi'ne taraf olmasını kararlaştırdı. 1966 yılı Aralık ayında TBMM'de onaylanan sözleşme, 1967'de yürürlüğe girdi. Demirel'in böyle davranmasında en etkili sebep, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Parker T. Hart'ın (1965-1968) o dönemde kendisine bu konuda ısrarla telkinde bulunmasıydı. Görüşmelerde, Hart, haşhaş ekiminin hemen ve tamamen yasaklanmasını talep ederken, Demirel ise, ancak 3-5 yıllık bir zaman diliminde ve göreceli olarak bunu yapabileceklerini belirtmişti (Spain, 1975, s.297). Demirel'in bu olumlu adımlarına karşın, uyuşturucu sorunuyla her geçen gün daha yoğun olarak yüzleşen ABD, ilaç firmalarını Türkiye'den daha az afyon almaları konusunda yönlendirdi. Amerikan firmalarını Türkiye yerine Hindistan'dan ilaç almaya yönlendiren Washington, Ankara'ya bir nevi örtülü ambargo uygulamaya başlamıştı. ABD yönetimi, Türkiye'nin afyon gelirinin yıllık 2 milyon dolar civarında olduğunu saptamıştı. Yasadışı afyon ticaretinin boyutu da en fazla 5 milyon dolar düzeyindeydi. Dolayısıyla, Amerikalılar, bunu önlemenin Türkiye ekonomisine ciddi bir zarar vermeyeceğini düşünüyorlardı. Hatta Türkiye'nin kayıplarının ikame edilebilmesi için, Hart'ın yerine Ankara'ya gelen ABD Büyükelçisi Robert Komer (1968-1969), 1968 yılı Eylül ayında Türkiye'ye daha sıkı kontrol mekanizmaları için (uyuşturucuyla mücadele için modern polis ve jandarma birliklerinin kurulması) 3 milyon dolar borç verilmesine aracılık etti (Spain, 1975, s.298). Böylelikle, Başkan Lyndon Johnson döneminde, ABD'nin yardımıyla, Türk Emniyeti içerisinde ilk

kez narkotik birimi (Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı) kuruldu. Bu dönemde, 26 Temmuz 1969 tarihinde, İçişleri Bakanlığı'na bağlı olmak üzere Emniyet Teşkilatı bünyesinde 33 Narkotik Şube veya büro kurulması kararlaştırılmıştır (*Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı*). Bu doğrultuda, İstanbul'da 60, Ankara ve İzmir'de ise 30'ar kişilik birer şube, 29 ilde de 10'ar kişilik birer büro ile, Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, ülke içerisindeki çalışmalarına başlamıştır (*Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı*). Bütün bu şube ve bürolar da, sorumlu bir Genel Müdür Yardımcısı ile Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Bu sayede, Türkiye içinde birçok başarılı operasyon düzenlense bile, o yıllarda bunlar ABD'yi tatmin etmemiştir. Zira Amerikan güvenlik ajansları, Türkiye'de üretilen 250 ton afyonun 100 tonunun kaçakçılar aracılığıyla ABD'ye sokulduğunu iddia ediyordu.

Afyon Sorunu, 1969'dan itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde ilk gündem maddesi haline gelmeye başladı. 68 kuşağının da etkisiyle uyuşturucu kullanımının ABD'de adeta patlaması ve bu konuda Türkiye'nin en önemli kaynak ülke olarak değerlendirilmesi bunda temel etkenlerdi. Nitekim 1960 yılında ABD'de yaklaşık 60 bin uyuşturucu madde bağımlısı varken, 1960'ların sonunda bu sayı 250 bini aşmıştı. Üstelik bağımlıların yüzde 98'i eroin bağımlısı durumundaydı. ABD'deki Cumhuriyetçi Partili Richard Nixon hükümetinin bu konuda çok duyarlı olması da ciddi bir faktördü. Nixon'ın seçilmeden önce seçmenlerine vaat ettiği iki büyük siyasi hedefi vardı: (1) Vietnam Politikası (*Vietnamization Policy*) ile Vietnam Savaşı'nı sona erdirerek, Amerikalı gençlerin ölmeleri veya sakat kalmalarını önlemek ve (2) Amerikan gençlerini zehirleyen ve hatta öldüren uyuşturucu madde bağımlılığına engel olmak. Üstelik Gallup'un bu dönemde yaptığı bir araştırma, 1969 yılında Amerikan toplumunun yüzde 48'inin (neredeyse yarısı) bu konuyu ciddi bir sorun olarak görmeye başladığını ortaya koyuyordu (Robison 2002). Bu nedenle, Johnson'dan sonra başa geçen Başkan Nixon döneminde bu konuda ilişkiler hayli gerildi. 1969 yılı yaz aylarında Komer'in yerine atanan Büyükelçi William J. Handley (1969-1973), bu nedenle Ankara'ya gelir gelmez bu konuda kapsamlı yasak için lobi çalışmalarına başladı (Spain, 1975, s.298). Tam da bu dönemde, eski Başkanlardan Dwight D. Eisenhower'ın cenazesi için Washington'a giden Başbakan Süleyman Demirel'le Başkan Nixon özel bir görüşme yaptılar.

İlerleyen aylarda, Nixon'ın özel temsilcisi sıfatıyla Türkiye'ye gelen New York Senatörü Daniel Patrick Moynihan, bu konuda ABD'nin gayet ciddi olduğunu göstermek için ilginç bir teklifte bulundu; Washington, Başkan Nixon'ın onayıyla, Türkiye'de o yıl üretilen tüm afyonu -fiyatı ne olursa olsun- satın almak istiyordu. Ancak önceden Avrupalı ve Amerikalı ilaç şirketleriyle yapılan anlaşmalar nedeniyle, bu cazip teklife Başbakan Demirel onay veremedi. Bu öneri reddedilince, Büyükelçi William J. Handley, yine Başkan Nixon'ın onayıyla haşhaş ekiminin yasaklanması karşılığında Türkiye'ye 5 milyon dolar yardım teklifinde bulundu. Başbakan Demirel bu teklifi de geri çevirirken, Türk köylüsünün asırlardır haşhaş ekimi yaptığını, hatta Türkiye'de ismi "Afyon" olan bir şehrin bile var olduğunu hatırlattı. Demirel, 1963'ten beri afyon üretimi alanlarını sınırlamak için çaba içerisinde olduklarını da Amerikalı muhataplarına hatırlatıyordu. Ayrıca, iç siyasette sol muhalefet nedeniyle zorlanan ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nden gelebilecek bir darbe korkusuyla yaşayan Demirel, muhalefetin seçimde kendisine karşı kullanabileceği bir koz vermek istemiyordu.

Ancak bu ret yanıtları, ABD'de Türkiye karşıtı olumsuz bir hava oluşmasına neden oldu. Öyle ki, ABD Temsilciler Meclisi'nin Suçlarla Mücadele Komisyonu'nda 6 Ağustos 1969'da bir konuşma yapan Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi (BNDD-*Bureau of Narcotics and Dangerous Drugs*) Başkanı John Ingersoll, ABD'ye giren eroinin yüzde 80'inin Türkiye menşeli olduğu yönünde hayli

abartılı bir açıklama yaptı.¹⁰ Ingersoll'un iddiası bir tahmine dayanıyordu ve bilimsel bir temeli yoktu; ancak bu iddia, Amerikan halkı ve siyasi elitinde Türkiye karşıtı güçlü bir önyargı oluşturdu. Bu abartılı iddiaları yalanlamasına karşın, ABD'nin Ankara'ya karşı tavrı giderek sertleşti. Nitekim Uyuşturucuyla Mücadele Dairesi-DEA'nın (*Drug Enforcement Administration*) Paris Büro şefi John Cusack'ın Türkiye'den gelen afyonun Fransa'daki imalathanelerde eroine dönüştürüldüğü açıklamasıyla birlikte, Türkiye bağlantılı ve Marsilya merkezli uyuşturucu ağı gündeme getirildi. Prof. Dr. Çağrı Erhan'a göre, ABD güvenlik birimleri o dönemde Türkiye ve Fransa'ya odaklanmasına karşın, ABD'ye yönelik eroin ticaretinin büyük kısmı aslında "Altın Üçgen" bölgesi olarak adlandırılan ve Vietnam, Burma, Laos ve Tayland gibi ülkeleri kapsayan network üzerinden yapıyordu (Erhan, 1996, ss.96-98). Üstelik buradan getirilen afyon Türkiye'de üretilen göre daha saftı.

1970 yılından itibaren hem bütçesinin onaylanmaması, hem de artan sol eylemlilik karşısında etkisiz kalması nedeniyle, ABD'nin Süleyman Demirel hükümetine yönelik baskıları daha da arttı. ABD'nin yaptığı bir dizi teklife Başbakan Demirel yine de ret yanıtı verdi. Bunun sebebi ise temelde şuydu; Amerikalılar haşhaş ekimi ticaretinden doğan kaybı ödemeyi göze alsalar da, haşhaş sadece afyon elde etmek için kullanılmayan ve bu ürünün yağından, tohumundan ve sapından da istifade eden üretici köylüler, her şekilde ekonomik kayba uğruyorlardı. Dahası, bu konu, Kıbrıs Sorunu'nun da derinleşmesiyle birlikte, iki ülke arasında -halkın gözünde- bir egemenlik ve bağımsızlık meselesi haline gelmeye başlamıştı. Dolayısıyla, bir sonraki seçimde oy kaybı yaşama riski de Başbakan Demirel'in daha cesur adımlar atmasını engelliyordu. Yine de, Başbakan Demirel, Tarım Bakanı İlhami Ertem'in 1970 yılı Nisan ayında açıkladığı ciddi bir azaltma sözü vererek Amerikalı muhataplarını umutlandırdı. Ancak bu dönemde sol propagandanın basın-yayın kuruluşlarında yaygın olması sebebiyle, bu durum, Türkiye'nin ABD'nin zoruyla kendi köylülerini aç bırakmaya çalıştığı intibasını yarattı ve halkta tepkilere neden oldu. Buna rağmen, Demirel hükümeti, 30 Haziran 1970'de haşhaş üretilen il sayısını 7'ye düşürdüğünü açıkladı. O dönemde Bütçe Komitesi'nde (*Committee on Ways and Means*) uyuşturucu maddeler konusu görüşülürken, dönemin ABD Adalet Bakanı John N. Mitchell'ın (1969-1972) Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulamayı önermesi ise (Erhan, 1996, s.106) Türk basınında büyük eleştiri konusu yapıldı ve ABD karşıtı duyguları körükledi.

12 Mart 1971'de muhtıra ile Demirel hükümetinin devrilmesinin ardından, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) destekli bir teknokrat (uzmanlar) hükümeti oluşturuldu. CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim'in Başbakan olduğu bu hükümet döneminde, 29 Haziran 1971'de haşhaş ekimi ve afyon üretimi tamamen yasaklandı. Bu, Demirel dönemi Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in o dönem gazeteci olan İsmail Cem'e söylediği "*muhtıranın arkasında CIA vardır, haşhaş vardır, başka da birşey yoktur*" sözünün adeta doğrulaması olmuştu.¹¹ Zira asker destekli hükümetin ilk adımı, ABD'nin en çok istediği yasayı hayata geçirmek ve haşhaş ekimini yasaklamak olmuştu. Ancak bunun karşılığında, ABD tarafı da, Türkiye'ye ekonomik yardım yapacağı sözünü vermişti. Bu dönemde haşhaş ekiminin yasaklanması nedeniyle oluşan ekonomik kayıpların 100 milyon dolar olduğu Tarım Bakanı Orhan Dikmen tarafından açıklanınca, Türk kamuoyu yine tepkisel bir psikolojiye girdi. Zira uzun görüşmeler sonucunda 4 Mayıs 1972'de imzalanan anlaşmayla, Ferit Melen'in Başbakan olduğu yeni kabine, ancak 35,7 milyon dolarlık cüzi bir Amerikan desteğini kabul etmek durumunda kalmıştı. Bu paranın 15 milyon doları Türk çiftçilere tazminat olarak verilecek, 300.000 dolar Emniyet Teşkilatı'na dağıtılacak, kalan 20,4 milyon dolar da o bölgelerde uygulanacak yeni projelerin finansmanında kullanılacaktı. Türk üreticisinin kayıplarının altında kalan bu para, Amerikalılara göre

¹⁰ Aslında Ingersoll'un iddiasının abartılı olduğu şöyle de ispatlanabiliyordu; ABD'de bulunan yaklaşık 250 bin eroin bağımlısının her gün 2 gram eroin kullandıkları bile kabul edilse, Türkiye'de üretilen 120 ton eroin, Amerikalı bağımlılara ancak 240 gün (yani yılın üçte ikisinde) yetebilirdi.

¹¹ Bu konuda İsmail Cem'in *Tarih Açısından 12 Mart* adlı kitabına bakılabilir.

üstelik öngörülen amaçlar dışında kullanılmış ve bu nedenle Türk çiftçilerin ABD'ye yönelik öfkesine neden olmuştur.

Nitekim bu konudaki halk tepkisini sol popülizm yöntemleriyle iyi kullanan CHP'nin yeni, genç ve karizmatik lideri Bülent Ecevit, 1973 genel seçimlerinde partisini yıllar sonra yeniden birinci parti haline getirdi ve İslamcı Milli Selamet Partisi (MSP) ile bir koalisyon hükümeti kurarak 1974 yılı başında iktidara geldi. Solcu CHP ile İslamcı MSP arasındaki bu ilginç koalisyon hükümeti, ABD baskısıyla 12 Mart döneminde yasalaştırılan haşhaş ekimi yasağının kaldırılması, Kıbrıs Türkleri'ne yardım sağlanması, ülke içerisinde yaşanan askeri müdahalelere karşı durulması ve Amerikan emperyalizmine tepki gösterilmesi gibi makro politik konularda ortak bir çizgide buluşmayı başarıyordu. Nitekim 1 Temmuz 1974'te, Ecevit hükümeti, Afyon, Burdur, Denizli, Isparta ve Uşak illerinin tamamı ve Konya ilinin Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın ilçelerinde haşhaş ekimine izin verileceğini bir kararname ile duyurdu. Ancak ABD'ye zarar gelmemesi düşüncesiyle, haşhaş ekimi denetimleri yasağın kalkmasının ardından çok daha sıkılaştırıldı ve 20.000 hektarla sınırlandırıldı. Ecevit, bu konuda zaten ABD'ye zarar vermektense daha çok, iç siyasette Demirel'e karşı kullanabileceği önemli bir siyasi koz ve başarı hikâyesi kazanmak istiyordu. Ayrıca Kıbrıs Sorunu'nun gündemde daha önemli bir yer işgal etmeye başladığı ve Türkiye'nin adaya askeri müdahaleye hazırlandığı bir ortamda, bu konu giderek gündemden düşmeye başladı. Ancak 1975-1978 döneminde ABD Kongresi'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulamasında, Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) ile birlikte bu yasağın kaldırılmasının yarattığı memnuniyetsizlik de kısmen etkili olmuştur. Fakat Jimmy Carter'ın Başkanlığı döneminde (1977-1981), Türkiye'ye yönelik bu ambargo kaldırılacak ve bu konu da tamamen gündemden düşecektir. Prof. Dr. Haydar Çakmak'a göre, ABD Temsilciler Meclisi'nin 1975 yılı içerisinde 3 kez karar almasına rağmen bu konunun gündem düşmesinin temel sebepleri ise; Türkiye'nin daha da fazla köşeye sıkıştırılarak Sovyet Rusya'ya kaybedilmek istenmemesi, Türkiye'deki haşhaş ekiminde çok sıkı kontrollerin uygulanmaya başlaması, ABD'deki etkili olan Türkiye karşıtı Rum ve Ermeni lobilerinin Kıbrıs Sorunu nedeniyle bu konuya ilgilerini kaybetmeleri ve Türkiye'den ABD'ye giden uyuşturucu miktarının sanıldığı kadar önemli bir miktar olmadığına anlaşılmıştır (Çakmak, 2016, s.143).

Sonuç olarak, Afyon Sorunu, Türk-Amerikan ilişkilerinde çıkarların her zaman örtüşmediğinin anlaşılması ve daha da önemlisi, iki ülkenin siyasal kültürlerindeki farklılıkların (afyon üretimi Türkiye'de o dönemde gayet meşru görülüyordu) ve demokratik rejimlerin yarattığı zorlukların (iç siyasette oy kaybetmek istemeyen hükümetlerin haşhaş ekimi yasağını uygulamakta ayak diremesi) anlaşılması açısından önemli bir vaka olarak Türk Dış Politikası tarihinde yer etmiştir.

1 Mart Tezkeresi

Siyasi yasağı sürmesine karşın, 3 Kasım 2002 tarihinde ilk kez Kurucu Genel Başkanı olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi ile seçime giren İstanbul eski Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, İslamcı siyasal gelenekten yetişmesi ve bazı sert fikirleri nedeniyle yerleşik seküler sistem tarafından gördüğü dışlayıcı muamelelerin etkisiyle ve TSK'dan gelebilecek bir laik darbe korkusuyla, 2000'lerin başından itibaren Batı dünyasıyla iyi ilişkiler geliştirme amacında olmuştur. Erdoğan, Batı karşıtı fikirleriyle bilinen ve İsrail'in varlığına yönelik sert eleştirilerde bulunan hocası ve eski Genel Başkanı Necmettin Erbakan'dan farkını, "*Gelişerek değişiyorum*"¹² sözüyle itiraf etmiştir. Basında ise, Erdoğan'ın "*Milli Görüş gömleğini çıkardık*" ifadesini kullandığı iddia edilmiş ve bu söz Erdoğan tarafından da yalanlanmamıştır. Bu dönemde Avrupa Birliği (AB) tam üyeliği yolunda yapılan reformlara öncelik veren Erdoğan, ABD ile de çok yakın ilişkiler kurmuştur. Öyle ki, Erdoğan, 11

¹² Bakınız; https://www.youtube.com/watch?v=K44dKs6Y_m4.

Eylül faciası sonrasında İslamcı siyasetçilere yönelik baskıların da etkisiyle, Afganistan Operasyonu'nun (2001) ardından, Irak Savaşı sırasında “*Kahraman genç kadın ve erkek Amerikan askerlerinin, olabilecek en az kayıpla evlerine dönmeleri için dua ediyorum*” sözünü bile söylemiştir (Tuşalp 2019). Erdoğan, 1 Mart tezkeresine de destek vermiş ve Türkiye'nin ABD'nin Irak Savaşı'na dahil olmasını savunmuştur. Nitekim savaş öncesinde Amerikalılarla yapılan müzakereleri yürüten Türk diplomat Deniz Bölükbaşı -ki kendisi bu dönemi anlatan *1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası* adlı bir kitap da yazmıştır- Erdoğan'ın 1 Mart tezkeresinin geçmesi için en büyük çabayı sarf eden siyasetçi olduğunu vurgulayarak, Erdoğan'ın ABD karşıtı olmadığını açıklamıştır (*Hürriyet* 2017).

Erdoğan, henüz Başbakan olmadan (ki o dönemde Abdullah Gül Başbakan olarak görev yapmaktadır), AK Parti Genel Başkanı sıfatıyla 10 Aralık 2002'de Beyaz Saray'da ABD Başkanı George W. Bush'la görüşmüştür. Görüşmede, Başkan Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Dr. Condoleezza Rice ve Savunma Bakanı Colin Powell da hazır bulunmuşlardır.¹³ Bu görüşmenin ardından Irak Savaşı konusunda basına bir açıklama yapılmasa da, görüşme neticesinde ABD'nin Türkiye'den Irak Savaşı konusunda destek alacağı yönünde pozitif sinyaller aldığı düşünülebilir. Zira Amerikalı askeri uzman ve stratejistler, bu görüşme sonrasında tüm savaş planlarını Türkiye'den Irak kuzeyine açılacak bir cephe temelinde oluşturmuşlardır. Ancak tezkere nedeniyle 6 ay süreyle 62.000 Amerikan askerinin Türkiye'nin güneydoğu illerinde konuşlandırılacak olması, ki bunun karşılığında Türk askerlerinin Kuzey Irak'a girişine izin verilecek ve Türkiye'ye kapsamlı bir ekonomik yardım yapılacaktı (Çelebi, 2016, s.277), o dönemde Ankara'da bazı endişelere neden olmuştur. Yıllar sonra açıklanan Wikileaks belgelerine göre de, 20 Şubat 2003 tarihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nde siyasi müsteşar olarak görev yapan John Kunstadter'in Washington'a yazdığı telgraf, Türkiye'nin istemeye istemeye de olsa savaşa ABD'nin yanına gireceğinin sinyalini vermektedir. Bu telgrafta şöyle denmiştir: “*Irak konusunda Türkiye'nin tutumu: Gönüllüler Koalisyonu'na¹⁴ gönülsüzce yuvarlanmak*” (*Vatan* 2011). Bu dönemde ABD ile yapılan pazarlıklar, Erdoğan ve Abdullah Gül'ün de onayıyla 25 Şubat'ta sonuç vermiş ve 1 Mart'ta tezkerenin TBMM'ye getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak neticede, AK Parti'nin grup kararı almayarak milletvekillerini serbest bıraktığı, Deniz Baykal-Önder Sav ikilisinin yönettiği CHP'nin ise şiddetle karşı çıktığı TBMM'de yapılan tezkere oylaması, 264'e karşı 250 oyla reddedilmiş (19 çekimser oy da kullanılmıştır) ve 1982 Anayasası'nın 96. maddesinde öngörülen 267 salt çoğunluğa ulaşamadığı için (ki sadece 3 oy fazlası tezkerenin geçmesine yetecekti), Amerikalı uzmanların savaş planları boşa çıkmıştır (Çelebi, 2016, s.278). Tezkerenin reddedilmesi ABD'de şok etkisi yaratmıştır. Duruma ilişkin ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, CNN Türk'te yaptığı mülakatta; “*Oylamanın yapıldığı ve reddedildiği günün sonrasında, Türkiye, bizim ödediğimizden daha büyük bir bedel ödemiştir. Türkiye'ye verilmesi düşünülen ekonomik paket, beklenenden çok daha büyük olabilirdi. Eğer karar geçseydi, Irak'ta istikrarı sağlamak için bu kadar vakit kaybetmezdik. Zaten bu da Türkiye'nin lehine olan bir durum değil.*” şeklinde bir açıklama yaparak, şaşkınlığını ve kızgınlığını dile getirmiştir (Ceylan & Uslu, 2012). Ancak bu dönemde ABD'nin tepkisi çeken kurum sivil siyasetçiler değil, siyaseti yönlendirmeyi başaramayan Genelkurmay Başkanlığı olmuştur. Öyle ki, basında, ABD Genelkurmay Başkanı Richard Myers'ın Türk mevkidaşı Hilmi Özkök'le yapmış olduğu görüşme esnasında sinirden telefonunu fırlatmış olduğu iddiaları bile yer almıştır (*Hürriyet* 2003/b). Dönemin ABD Başkanı George W. Bush ise, *Decision Points* (2010) adlı hatıratında bu konuda şu ifadelerle yer vermiştir: “*Türklere, topraklarını kullanmamıza izin vermesi için aylardır baskı yapıyorduk, böylece 4. Piyade Tümeni'nden 15 bin askeri kuzeyden Irak'a sokabilecektik. Ekonomik ve askeri yardımda bulunma, Türkiye'ye Uluslararası Para Fonu'nun (İMF) kilit programlarına erişim sağlaması için yardım etme ve*

¹³ Görüşmenin fotoğrafı için; https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/12/images/20021210-8_p24879-25a-515h.html.

¹⁴ Orijinal İngilizce ismiyle “*Coalition of the Willing*”, ABD Başkanı George W. Bush'un Irak Savaşı için oluşturduğu uluslararası askeri güç.

Türkiye'nin AB'ye katılımına güçlü desteğimizi sürdürme sözü vermiştik. Bir noktada, izni alacağız gibi görünüyordu. (Dönemin Başbakanı) Abdullah Gül'ün kabinesi, talebimizi onaylamıştı. Ancak TBMM 1 Mart'ta tezkereye ilişkin nihai oylamayı yaptığında, tezkere az farkla kabul edilmedi. Hayal kırıklığına ve hüsrana uğramıştım. Şimdiye kadar yaptığımız en önemli taleplerimizden birinde, NATO müttefikimiz Türkiye, Amerika'yı yarı yolda bırakmıştı.”¹⁵

1 Mart tezkeresinin reddi, ABD'nin Türkiye'ye yönelik bakış açısını derinden etkilemiş; özellikle o güne kadar en güvenilir müttefik olarak görülen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin pasif tavrı, Washington'da büyük hayalkırıklığı ve öfkeye neden olmuştur. Ancak burada temel sorun, iki taraf arasında doğru iletişimin kurulamamış olmasıdır; zira Ankara, aslında Washington'ı zora sokmak için değil, Müslüman nüfuslu komşu bir ülkeyle savaşmanın halk tepkilerine yol açmasından çekindiğinden ve Irak merkezi hükümetinin ABD müdahalesi ile çökmesi durumunda Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin bağımsızlığa gideceğinden endişe ettiği için böyle kararsız ve gönülsüz davranmıştır. Ayrıca Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök aslında tezkereye destek vermiş ve bu şekilde Kürt bağımsızlığının önüne geçmeyi ummuş (*Habertürk* 2013); ancak sivil siyasete müdahale etmemek için, bu konuda yönlendirici açıklamalar yapmaktan kaçınmıştır. ABD ise, her zaman demokrasiyi teşvik eden bir ülke olmasına karşın, Türkiye'nin kendi demokrasisini Avrupa normlarında işletmesine -karar aleyhine olunca- tepki göstermiştir. Bunun sebebi ise, Wikileaks belgelerinden de anlaşıldığı üzere, Amerikalıların Türk yetkililerle daha önceki görüşmelerinde, tezkere konusunda destek için yeşil ışık aldıklarını düşünmeleridir. Ayrıca bu noktada şunu da hatırlatmak gerekir ki, Türk hava sahasını ABD'ye 6 ay süreyle açan ikinci tezkere, 1 Mart tezkeresinin reddinden birkaç hafta sonra ve açık farkla kabul edilmiştir (*Milliyet* 2003). Böylelikle, Ankara, Washington'a karşı bir tavrı olmadığını ve demokrasinin zorluklarını yaşadığını ispat etmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, 1 Mart Tezkeresi, birkaç yönden Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanabilen sorunlara örnek oluşturmaktadır. İlk husus, ulusal çıkarların mutlak örtüşmemesi riskidir. Öyle ki, ABD'nin Irak politikası, kendi topraklarına göçmen (mülteci) akını, ekonomik zorluklar ve Müslüman bir ülkeyle savaşmanın yarattığı meşruiyet sorunları bağlamında Türkiye'den fazla destek bulamamıştır. Buna karşın, askeri ve siyasi seçkinler, muhtırayı geçirmek için uğraş vermişlerdir. Fakat demokratik bir rejim olmanın gereği ve zorluğu sonucunda, muhtıra, TBMM'deki vekillerin özgür iradeleri neticesinde reddedilmiştir. Bu durum, demokratik rejimlerin birbirleriyle kurduğu müttefiklik ilişkilerinde kamuoyu oluşturma ve lobicilik anlamında daha aktif olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Üçüncü husus ise, iletişim eksikliğiyle alakalıdır. O dönem Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere Türk siyasal seçkinleri, Amerikalı muhataplarıyla yaptıkları görüşmelerde, Türkiye'nin Irak Savaşı'na destek olacağı yönünde bir izlenim bırakmışlardır. Amerikalı uzmanlar da, Başkan Bush'un hatıratında belirttiği üzere, dost ve müttefik Türkiye'den aksi yönde bir tavır geleceğini hesap edememiş ve savaş planlarını buna göre yapmışlardır. Bu nedenle, kriz, olması gerektiğinden de fazla büyümüş ve iki ülke ilişkilerinde kalıcı bir hasar bırakmıştır.

¹⁵ Orijinal İngilizce ifade şöyledir: “The one remaining uncertainty was the role of Turkey. For months, we had been pressing the Turks to give us access to their territory so that we could send fifteen thousand troops from the Fourth Infantry Division to enter Iraq from the north. We promised to provide economic and military aid, help Turkey access key programs from the International Monetary Fund, and maintain our strong support for Turkey's admission to the European Union. At one point, it looked like we would get permission. Prime Minister Abdullah Gül's cabinet approved our request. But when the Turkish parliament held a final vote on March 1, it came up just short of passage. I was frustrated and disappointed. On one of the most important requests we had ever made, Turkey, our NATO ally, had let America down.” Bakınız; George W. Bush (2011), *Decision Points*, Virgin Books.

Çuval Olayı

Ankara, 1 Mart tezkeresinin ardından yeni bir tezkereyle Washington’la aradaki buzları eritmeye çalışsa da, her iki ülkede de birbirleri aleyhine oluşan oldukça güçlü olumsuz kanılar, kısa süre içerisinde çok daha büyük bir krizin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 2003 yılının -ABD’de “Bağımsızlık Günü” olarak kutlanan- 4 Temmuz tarihinde, Irak’ın Süleymaniye şehrinde görev yapan TSK mensubu bir Binbaşı ve 11 askeriyle (3 subay, 8 astsubay) birlikte kendilerine mihmandarlık yapan Türkmen görevliler, Amerikan 173. Hava İndirme Tugayı’na bağlı askerler ve yanlarındaki Kürt Peşmergeler tarafından beklenmedik bir baskınla tutuklanmışlardır. Olay sırasında müttefik bir ülke olan ABD’nin askerlerinin geldiklerini görünce onlara çay ısmarlamak isteyen Türk askerleri, Amerikan kuvvetlerince terörist muamelesi yapılarak ve başlarına kukuleta/çuval benzeri bir nesne geçirilerek -onur kırıcı bir şekilde- sorgulanmaya götürülmüşlerdir. Türk askerleri, bu tavır karşısında büyük bir sükûnet göstererek, silahlarını kullanma imkânları olmasına karşın, saldırı karşısında tepkisiz kalmışlar ve NATO üyesi iki müttefik ülke askerlerinin birbirlerini öldürmelerinin önüne geçerek, büyük bir felaketi ve skandalı önlemişlerdir (*Sabah* 2010). Nitekim Amerikan kuvvetlerinin saldırgan tavrından bölgede bulunan İngiliz yazar Michael Todd da nasibini almış ve Amerikalı askerlerce Türk askeri sanılarak tutuklanmıştır. Todd, yaşadıklarını Türk basınına verdiği demeçlerde anlatmış ve Amerikalı askerleri eleştirmiştir (*Hürriyet* 2003/a).

Olaydan yalnızca iki gün sonra Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney arasındaki telefon görüşmesinin ardından Türk askerleri serbest bırakılsalar da, dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, bu rezaletin iki ülke arasında bir “güven krizi”ne neden olduğunu belirtmiş ve Türk medyası da bu olaydan sonra “Çirkin Amerikalı” ve “Bu Ne Biçim Stratejik Ortak” gibi sert sözlerle ABD Ordusu’nu kınamıştır (*The Guardian* 2003). Amerikan askerlerinin tavrında etkili olduğu düşünülen Kürt yetkililer ise, Türk askerlerinin yeni seçilen Kerkük Valisi’ni suikastla öldürme hazırlığında olduğunu iddia etmişler, iddialarına dayanak olarak da askerlerin yanında 15 kilogram patlayıcı madde bulunmasını öne sürmüşlerdir (*The Guardian* 2003). Türk medyası ise, bu iddiaya karşılık olarak, Kürt güçlerinin, ABD’nin desteğiyle, bölgedeki Türkmen varlığını yok saymak için tapu ve nüfus idarelerinin kayıtlarını yok etmeye çalıştıklarını ve Süleymaniye’de görev yapan Türk askerlerinin bu kayıtları kurtararak, bunların dijital kayıtlarını Ankara’ya göndermeyi başardıklarını yazmıştır (*Sabah* 2010). Wikileaks belgelerine göre, o dönemde ABD’nin Ankara Büyükelçisi olan Robert Pearson’ın Washington’a ilettiği ve ABD Büyükelçiliği Başmüsteşarı Robert Deutsch’un kaleme aldığı kriptoda da Kürt kaynaklarının iddia ettiği Kerkük Valisi’ne suikast iddiası yer almış ve aslında bu krizin 22 Nisan 2003 tarihinde Kerkük’te üniformasız gezerken tutuklanan ve sınır dışı edilen Türk askerleri olayıyla yaşanabileceğinin daha önce ortaya çıkmış olduğu vurgulanmıştır (*T24* 2011). Kriptoda, ayrıca, bu olayın ardından Nisan 2003’te yapılan askeri toplantıda, iki tarafın da altına imza koyduğu bir kararla, Irak’taki Türk askerî personelinin her zaman üzerinde kimlik ve üniforma taşıması gerektiğinin kabul edildiği ifade edilmiş ve Süleymaniye baskınında gözaltına alınan Türk askerlerinin üzerlerinde üniforma ve kimlik kartı olmadığına dikkat çekilmiştir.

Dolayısıyla, krizde yine iletişim eksikliğinin yarattığı yanlış anlaşılmanın etkili olduğu görülmektedir. Zira Amerikalı askerler, oradaki Türk birliklerin TSK mensubu olup olmadıklarını veya ne iş yaptıklarını bilmedikleri için, Irak’ın güvenliğini sağlama güdüsüyle hareket ederlerken, Türk askerleri de, daha önce alınan karara rağmen üzerlerinde üniforma ve kimlik olmadığı için, orada bulunmalarını Amerikalı muhataplarına izah edememişler ve durumlarını meşru gösterememişlerdir. Ayrıca Amerikalıların, o bölgede müttefik olarak gördükleri Kürt güçlerinin yönlendirmesiyle Türk askerlerini tehdit olarak algılamaları da bu dönemden itibaren ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bugün benzer sorunlar, ABD’nin PYD/YPG desteği nedeniyle Suriye’de de yaşanmaktadır. Nitekim Çuval Olayı’ndan yıllar sonra ABD Başkanı Donald Trump’ın “Kürtler bize

İkinci Dünya Savaşı'nda, Normandiya Çıkarması'nda yardım etmedi" (BBC Türkçe 2019/a) şeklinde ilginç bir üslupla eleştirdiği husus, NATO üyesi iki ülkenin birbirleriyle "stratejik ortak" statüsünde konumlanan ilişkilerinin arasına başka güçleri sokmaları hatasına işaret etmektedir. Bu dönemdeki hatayı analiz etmek gerekirse; Türkiye, toplumunun yaygın Müslüman kimliği nedeniyle ABD ile müttefiklik ilişkilerinin arasına Irak ve diğer Müslüman halkları sokarken, ABD de -buna tepki olarak- Kürt grupları kayıran bir tutum izlemeyi tercih etmiştir. Nitekim bu dönemde Irak'ta iki ülke askerlerinin birçok defa askeri çatışmanın eşiğinden döndüğünü söyleyen emekli CIA ajanı Sam Faddis, Mike Tucker'la birlikte yazdığı 2009 tarihli *Operation Hotel California* adlı kitabında Türkiye'ye yönelik bazı eleştirel ifadeler kullanmıştır (Özyurt, 2008).

Çuval Olayı, Türk medyasının da konuyu sık sık işlemesi nedeniyle, Türkiye'de çok büyük bir Amerikan karşıtı dalgaya neden olmuştur. ABD tarafı ise, bu dönemde, Türk halkının algılarını ve Türkiye'deki imajını yönetmekte çok pasif kalmış ve başarısız olmuştur. Ayrıca 2006 tarihli Türk filmi "Kurtlar Vadisi: Irak" da, bazı Amerikan askerlerini cani katiller olarak göstermesi nedeniyle, bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunların kitleselleşmesinde önemli rol oynamıştır. Film hakkında görüşü sorulan dönemin ABD Genelkurmay Başkanı Orgeneral Peter Pace, hayal mahsulü bir film konusunda yorum yapmanın gereksizliğine işaret ederek, bu konuyu fazla büyütmemeye gayret etmiştir (Kepekçi, 2006). Ancak bu olay sonrasında, ilerleyen yıllarda Amerikan yapımı birçok dizi ve filmde Türkiye'nin olumsuz gösterilmesi dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak, Çuval Olayı, yine birçok farklı yönden Türk-Amerikan ilişkileri tipolojisine uymaktadır. İlk olarak, kriz, bir iletişim eksikliğinden kaynaklanmıştır. Amerikalı ve Türk askerleri arasında Irak'ta daha güçlü bir iletişim ve koordinasyon sağlanabilseydi, bu kriz bu noktaya kesinlikle ulaşmazdı. İkinci olarak, 1 Mart Tezkeresi'nin reddi nedeniyle Irak'ta Kürtlerle yakın çalışmayı tercih eden ABD, bu dönemde Türkiye ile ilişkilerinde araya Kürtleri sokarak, ikili ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Oysa Kürtler ne NATO üyesidir, ne de ABD ile Türk-Amerikan ilişkileri gibi güçlü tarihsel ilişkileri vardır. Üçüncü olarak, iki ülkenin Irak'ın geleceği adına vizyon ve çıkarlarının örtüşmemesi sorunu karşımıza çıkmıştır. ABD, federal bir ülke olarak Irak'ta da etnik gruplara dayalı federalizmi savunmakta beis görmemiş; Türkiye ise, üniter ve ulus-devlet modeli doğrultusunda kurulu bir devlet olduğu için, Washington'la bu konuda planlarını uzlaştıramamıştır. Dördüncü ve son olarak, iki ülkenin siyasal kültür farklılıkları da bu olayı daha da kızıştırmıştır. "Ordu millet" geleneğinden gelen Türk toplumunda, "Mehmetçik" olarak bilinen Türk askerlerine yönelik tutuklama ve sert tavır, Türk Devleti'ne ve Türk halkına yönelik çok büyük bir saldırı ve hakaret olarak algılanmış ve bu konu normal bir güvenlik sorununun da ötesine geçerek, toplumdaki anti-Amerikancı dalgayı doruk noktasına taşımıştır. Bu nedenle, bu krizin etkilerini aşmak hiç de kolay olmamıştır. Dolayısıyla, Çuval Olayı, iki ülke ilişkilerinin tarihindeki en büyük kriz olarak görülebilir.

Rahip Brunson Vakası

ABD'nin North Carolina eyaletinde doğan Andrew Brunson, yaklaşık 23 yıl boyunca İzmir'de bir Protestan kilisesinde rahip olarak görev yapmıştır. Eşi Norine Brunson ile birlikte yıllarca Türkiye'de yaşadıkdan sonra 2016 yılında süresiz oturma izni için Türk makamlarına başvuran Brunson, "2010-2013 yılları arasında Kürt orijinli vatandaşlara yönelik ayinler düzenlediği" ve "Suriye'den gelen sığınmacılara yardım sağlama görüntüsü altında misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü" iddialarıyla eşiyile birlikte Ekim 2016'da İzmir Alsancak Polis Karakolu'na çağırılmış ve burada sınırdışı edilmek üzere gözaltına alınmıştır (BBC Türkçe 2018). Eşi 13 gün sonra serbest bırakılan Brunson'un kendisi ise, Aralık 2016'da Fethullah Gülen Cemaati'ne (sonradan Türk Devleti'nce FETÖ adıyla bir terör örgütü olarak kabul edilmiştir) üye olmak suçlamasıyla önce gözaltına alınmış ve daha sonra da tutuklanmıştır. Brunson hakkındaki iddianamenin 1,5 yılda hazırlanması ve bu sürede rahibin hapis

tutulması ise, ABD’de Türkiye’ye yönelik tepkilere neden olmuştur (*BBC Türkçe* 2018). Mart 2018’de İzmir 2. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından iddianamesi kabul edilen Brunson, hem Gülen yapılanması, hem de PKK’ya destek olduğu yönünde suçlamalarla karşı karşıya kalmış ve hakkında “örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işlediği” gerekçesiyle 15 yıla kadar ve “devletin gizli kalması gereken bilgileri siyasal veya askeri casusluk amacıyla temin etmek” suçlamasıyla da 20 yıla kadar hapis cezası istenmiştir (*BBC Türkçe* 2018). Hakkındaki iddiaları reddeden Brunson, Türkiye medyasına yansıyan haberlere göre, “Hayatım boyunca hiçbir Fethullahçı ile hiç tanışmadım. Toplantılarına hiç katılmadım. Ben Kilise kurdum. Casusluk yapmadım. Türkiye’nin bölünmez bütünlüğünü destekliyorum. Benim derdim İsa Mesih’i anlatmaktır. Fethullahçı terör örgütüyle hiçbir bağlantım yoktur. Ne zaman nerede ve nasıl casusluk yaptım açıklanmasını istiyorum.” şeklinde bir savunma yapmıştır (*BBC Türkçe* 2018).

35 yıl hapis cezasıyla yargılanan Andrew Brunson’a, dava sonucunda, 3 yıl 1 ay 15 gün hapis cezası verilmiş; ancak rahibin cezaevinde kaldığı süre göz önünde bulundurularak, hapisten çıkmasına hükmedilmiştir (*Euronews* 2018). Böylelikle, Rahip Brunson ve ailesi Türkiye’yi terk etmiş ve ABD’ye dönüşünde Başkan Donald Trump tarafından Beyaz Saray’da kabul edilmiştir.¹⁶ Brunson’ın yargılanması sürecinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimini örgütlediğini söylediği Fethullah Gülen’i kastederek gündeme getirdiği “*ver papazı, al papazı*” şeklindeki takas önerisi ise, ABD kamuoyunda bağımsız yargıya müdahale olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Bu süreçte yaşanan ilginç bir olay da, Rahip Brunson’ın yargılanması halen sürerken, ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence’in Cumhurbaşkanı Erdoğan’a yönelik olarak yaptığı sert konuşma¹⁷ olmuştur. Bu konuşma, bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin ne derece gerildiğini ispatlar niteliktedir. Türk medyası, bu konuyu dini özgürlükler çerçevesinden ziyade, Evanjelizm temelinde değerlendirmiş ve Mike Pence’in de Rahip Brunson gibi bir Evanjelist olduğuna işaret ederek, ABD’nin tavrını eleştirmiştir (Hıdır, 2018). Bu gibi olaylar, iki ülkenin stratejik ortak olmalarına rağmen farklı medeniyet ailelerinden geldiklerini toplumlara hatırlatması bağlamında, ikili ilişkilerde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Ek olarak, bu olayın, her iki ülkede de, sağ eğilimli yönetimlerin muhafazakâr tabanlarını konsolide etmeleri anlamında iç politikada işlevsel bir rol oynadığı da söylenebilir. Özellikle Başkan Trump’ın bu konuyu bir başarı hikâyesi olarak sunması, tartışmanın bu boyutunu da açıkça gözler önüne sermektedir. Son olarak, şunu da belirtmek gerekir ki, Avrupa’da ve ABD’de yakın geçmişte farklı dinden (Yahudi, Müslüman) ve ırktan (Afrikalı Amerikalılar) gelen kişilere yönelik ayrımcı politikalar ve önyargıların ulaştığı ileri boyut hatırlandığında, Türkiye gibi halen gelişmekte ve demokratikleşmekte olan bir ülkede bazı sorunlar yaşandığında, bunları hiç şüphesiz ki eleştirmek, ama hataları düzeltmek adına yapıcı davranmaya özen göstermek gerekmektedir. Nitekim Başkan Trump da, Brunson’la Beyaz Saray’da yaptığı görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan’a teşekkür ederek, bu konudaki ölçülü ve akılcı tavrını ispatlamıştır.

Sonuç olarak, Rahip Brunson Vakası, iki ülkenin farklı siyasal kültür ve geleneklerinin anlaşılması açısından önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir. Amerikalılar, dini özgürlükler esasına dayalı olan devletlerinin bir gereği olarak¹⁸, dini lider ve temsilcilerin ibadethanelerini kurmaları ve dinlerini yaymaları konusunda yaptıkları çalışmalarını doğal görür ve hatta bunları teşvik ederken, Türkiye’nin kendisine özgü siyasal tarih ve siyasal kültürü nedeniyle, misyonerlik çalışmaları bir dini tercih konusu olarak değil de, Türkiye’ye yönelik düşmanca bir faaliyet gibi algılanmaktadır.

¹⁶ Bu görüşme buradan izlenebilir; <https://www.youtube.com/watch?v=CcB3Rt53rqM>.

¹⁷ Bu konuşma buradan izlenebilir; <https://www.youtube.com/watch?v=wRfcQMLDMTU>.

¹⁸ ABD anayasasının 1. değişikliği (*amendment*) şöyledir: “Kongre, dini bir kuruma ilişkin veya serbest ibadeti yasaklayan; ya da ifade özgürlüğünü, basın özgürlüğünü kısıtlayan; ya da halkın sükunet içinde toplanma ve şikâyete neden olan bir halin düzeltilmesi için hükümetten talepte bulunma hakkını kısıtlayan herhangi bir yasa yapmayacaktır.” Bakınız; <https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/abd-anayasasi.pdf>.

PYD/YPG Sorunu

Suriye iç savaşı sürecinde başlarda Türkiye gibi Beşar Esad rejimine karşıt bir pozisyon alan ve rejimin yaptığı katliamlar ve kimyasal saldırıları en ağır şekilde kınayan, hatta Suriye’de rejime yönelik bazı askeri operasyonlar da düzenleyen ABD, Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD, DEAŞ veya DAESH) adlı radikal terör örgütünün ortaya çıkmasının ardından, politikalarında ciddi değişikliğe gitmiştir. 2014 yılından itibaren başlayan bu değişim, o yılın Eylül ayında İŞİD’in Kobani’ye saldırmasıyla daha da netleşmiş ve ABD ve diğer birçok Batılı ülke, İŞİD’e karşı PKK’nın uzantısı olduğu bilindiği halde, PYD/YPG güçlerine destek vermeye başlamışlardır (*BBC Türkçe* 2019/b). Bunun sebebi, kuşkusuz, İŞİD’in vahşi ve sansasyonel eylemleri, yabancı gazetecileri, gayrimüslimleri (Yezidiler) ve Sünni olmayan Müslüman halkı hedef alması nedeniyle, onlara karşı savaşan ve İslamcı olmayan Kürt güçlerinin bu dönemde Batı dünyasında “*kötünün iyisi*” ve hatta “*ilerici bir güç*” olarak algılanmasıdır. Ayrıca Türkiye’nin desteklediği Sünni muhalefetin bir çatı örgütü altında ve demokratik talepler temelinde örgütlenememesi ve siyasal liderlik mekanizmasının inşa edilememesi de, Suriye rejimi, İran yönetimi ve Rusya’nın propaganda çalışmalarının etkisiyle, Suriye’deki demokratik muhalefetin İŞİD’le özdeş algılanmasına sebebiyet vermiştir. Sonuçta, ABD’deki Barack Obama yönetimi, 2014 Eylül’den itibaren Sünni muhalefetten desteğini kademeli olarak çekerken (Eğit-Donat Programı 2015 yılında da devam etmiştir), Kürtlere yönelik silah yardımlarına ağırlık vermeye başlamıştır. Oysa bu dönemde Kobani, Kamışlı ve Afrin’de özerklik ilan eden PYD/YPG grupları, PKK ile bağları nedeniyle Türk Devleti tarafından “*terör örgütü*” olarak görülen yapılanmalardır. Bu nedenle, ABD’nin müttefik bir ülkeye karşı savaşan terör örgütlerine silah yardımı yapması, Ankara’da çok olumsuz tepkilere neden olmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, o dönemde İŞİD’e karşı Ankara da PYD/YPG ile görüşmeler yapmış ve hatta PYD lideri Salih Müslim, Ankara’da resmi temaslarda bulunmuştur.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türk devletin yetkililerinin tepkileri üzerine, Amerikalı yetkililer, örneğin o dönemde ABD Savunma Bakanı olan James Mattis (Jim Mattis), PYD/YPG ile ülkesinin ilişkilerinin “*taktiksel*” olduğunu belirtmiş ve İŞİD’in yenilmesi sonrasında Kürt güçlerine verilen silahların geri alınacağını vurgulamıştır (*Anadolu Ajansı* 2017). Ancak ABD Dışişleri Bakanlığı’nın o dönemdeki sözcüsü Marie Harf’ın PYD’yi “*terör örgütü olarak görmediklerini*” açıklaması (*Amerika’nın Sesi* 2014), durumun Mattis’in algılamasından daha karmaşık olduğunu ispatlar nitelikteydi. Nitekim Mattis’in istifasının ardından İŞİD’in tamamen yok edilmesine ve lideri Ebubekir El Bağdadi’nin de öldürülmesine karşın, ABD’nin Kürtlere yönelik destek politikası hiçbir şekilde sona ermemiştir. Bu da, ABD’nin Irak ve Suriye’de öncelikli partneri olarak Kürt grupları tercih ettiğini ispatlar niteliktedir. Bu, kuşkusuz, 1 Mart Tezkeresi nedeniyle Türkiye’yi cezalandırma politikasının devam ettiğini göstermektedir. ABD Başkanı Donald Trump’ın Suriye’den çekilme kararı alması durumu biraz daha karışık hale getirirse de, henüz ABD’nin Kürt yanlısı politikalarında somut bir değişim yaşanmamıştır. Trump’ın Obama’ya kıyasla farkı ise, Türkiye’yi kaybetmemek için, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin sınıra yakın bölgelerde operasyon yapmasına izin vermesi ve iki Amerikan müttefiki arasında çatışmayı önlemek için, Kürt güçlerinin güney bölgelerine çekilmesini talep etmesidir. Ancak Trump, Türkiye’nin operasyon için anlaşılan bölgenin ötesine geçmesi ve Kürtlere yönelik kapsamlı bir operasyon başlatması durumunda, Ankara’yı ekonomisini mahvetmekle tehdit etmekten de geri durmamıştır (*BBC Türkçe* 2019/b).

Bu konuda, iki ülke arasında halen daha bir uzlaşma sağlanamamıştır. Türkiye’nin terör örgütü olarak gördüğü gruplara silah yardımı yapması nedeniyle ABD’nin durumu müttefiklik ilişkisinin ruhu ve içeriğine uygun bir yaklaşım olarak gözükmemesine karşın, Washington ve Avrupalı ülkelerin PKK ile YPG/PYD gruplarını ayırtırmaya gayret eden bir politika izlediklerini de bu noktada belirtmek

gerekir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden PKK bir terör örgütü olarak kabul edilirken, Suriye'de mücadele veren PYD ve YPG, Batı dünyası açısından tehdit olarak görülmemekte, hatta seküler ideolojileri (Marksizm) nedeniyle, radikal İslamcı gruplara ve Rusya ile İran'ın desteklediği Beşar Esad rejimine karşı bir panzehir olarak değerlendirilmektedir. Ancak pragmatik siyasetin ötesine geçildiğinde, PYD/YPG'nin PKK terör örgütünün Suriye kolu olduğuna dair tespitler, şimdiye kadar birçok ülkenin istihbarat ve güvenlik kurumlarında zaten kabul görmüştür (*Anadolu Ajansı* 2018). Bu konuda, Rusya'nın 2015 yılında Suriye'ye askeri müdahalede bulunarak sahada üstünlüğü ele geçirdiği ve NATO güçleri içerisindeki ikiliği çok iyi kullandığı da vurgulanmalıdır. Dolayısıyla, bu konuda Türkiye ve diğer NATO müttefikleri arasında uyumlu ve tutarlı bir politika geliştirilememesi, Suriye'nin Rusya'ya kaybedilmesine yol açmıştır. ABD'nin Kürtlerin haklarını önemsemesi, Türkiye'nin ise üniter devletten yana olması, bu sorunun çözümünü daha da zor hale getirmektedir.

Sonuçta, PYD/YPG Sorunu, 3 önemli boyutta incelenmelidir. Öncelikle, Türkiye ile ABD, Suriye konusunda ikili ilişkilerinin arasına başka unsurları sokarak büyük bir hata yapmışlardır. Türkiye, Özgür Suriye Ordusu veya yeni adıyla Suriye Milli Ordusu adı verilen Sünni isyancıları desteklerken, ABD de zamanla Kürt grupları desteklemeyi tercih etmiş ve iki ülkenin müttefikliğinin arasına başka unsurlar girmiştir. İkinci önemli husus, çıkarların örtüşmemesidir. Türkiye için Esad yönetiminin başta kalması veya Kürt gruplarının bağımsızlık ya da özerklik elde etmesi büyük sorunlarken, ABD için Rusya ve özellikle de İran'ın (İsrail'in güvenliği nedeniyle) Suriye'de nüfuz elde etmesi daha öncelikli bir sorundur. Dolayısıyla, çıkarların örtüşmemesi de bu krizde etkili olmuştur. Üçüncü ve son olarak, demokratik rejimin zorlukları da bu konuda iki ülkenin karşısına çıkmıştır. ABD kamuoyu, IŞİD'in korkunç eylemlerinin yarattığı öfke dalgası nedeniyle, seküler ideolojileri olan Kürtlere son derece sıcak ve olumlu bakarken, yıllardır PKK teröründen çeken Türkiye kamuoyu da, haliyle, teröre bulaşmış Kürt gruplarının güçlenmesinden rahatsız olmuştur. Demokratik rejimlerde halkların ve kamuoyunun görüşü etkili olduğu için, her iki ülkede de, siyasi iktidarlar, bu konuda cesur adımlar atamamışlardır. Ankara tarafından sıklıkla eleştirilen Barack Obama'nın ardından onun tam zıttı fikirleri savunan Donald Trump'ın ABD'de başa geçmesine karşın Kürt politikası konusunda köklü bir değişiklik yapılamaması da, bu konuda okyanus ötesindeki kamuoyunun anlaşılması açısından önemli bir kanıttır.

S-400 ve F-35 Krizi

Bugüne kadar hava savunmasını jet uçaklarıyla yapmak zorunda kalan Türkiye, 2010'lu yıllarda AK Parti iktidarı döneminde bir hava savunma sistemi almak için temaslara başlamıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak, 2013 yılı sonbaharında, teknik incelemelerin ardından Çin yapımı HQ-9 (FD-2000) hava savunma sisteminin alınmasına karar verilmiştir. Çin yapımı sistemin avantajı, Ankara'ya "teknoloji transferi" sağlayarak, ileride Türkiye'nin kendi "yerli ve milli" füze savunma sistemini üretmesine olanak sağlayacak olmasıydı. Ayrıca Çinli şirket, bu konunun Türkiye'deki en önemli uzmanlarından olan Dr. Sıtkı Egeli'ye göre, Ankara'ya maliyet anlamında da oldukça cazip bir teklif sunmuştu (Egeli 2019, s.74). Ancak bir NATO üyesi olan Türkiye'nin -ABD nezdinde tehdit algılamalarında en üst sıralarda yer alan- Çin'den füze savunma sistemi alacak olması Batı kamuoyunda çeşitli endişelere neden olmuş; nitekim Amerikalı ve Avrupalı şirketlerin Ankara'ya yönelik uyarı ve tehditlerinin ardından, Ankara, 2015 yılında bu kararından vazgeçtiğini duyurmuştur (*Hürriyet* 2015). Türkiye'nin bu dönemde Çin yapımı HQ-9 (FD-2000) hava savunma sistemini tercih etmesinin sebebi, -Türk tarafının iddialarına göre- ABD'nin o dönemde (Barack Obama dönemi) Ankara'ya Patriot

sistemlerini satmak istememesiydi.¹⁹ Hatta ABD ve Almanya, Suriye'den gelebilecek tehditlere karşı 2013 yılında Türkiye'de konuşlandırılan ve NATO kapsamında Malatya-Kürecik'teki askeri üste bulunan Patriot sistemlerini de 2015 yılında geri çekme kararı almışlardı. Bu olay sonrasında, geçen uzunca bir sürenin ardından, Ankara, 2017 yılı ortalarında Rusya ile S-400'ler konusunda anlaşmaya varıldığını ve karşılıklı imzaların atıldığını dünyaya ilan etti.

Türkiye'nin hava savunma sistemi konusunda Rus yapımı S-400'leri tercih etmesi, ilk günden itibaren ABD ve Batı kamuoyunda endişeyle karşılanmış, ancak bu yöndeki eleştiriler S-400'lerin Türkiye'ye teslimatının yapıldığı son döneme kadar yüksek sesle ifade edilmemiştir. Türkiye'nin S-400'leri tercih etmesi, kuşkusuz, 2015 yılında yaşanan "jet krizi" ve 2016 yılında Rus Büyükelçisi Andrey Karlov'un öldürülmesi ardından, Ankara'nın Moskova ile yaşadığı krizleri aşmak konusundaki isteğini göstermek için aldığı kesin bir iradeyi ortaya koymaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bir röportajında, Rus lider Vladimir Putin'in kendilerine kredi ve faiz anlamında da olumlu şartlar sunduğunu ifade etmiştir.²⁰ İki ülkenin enerji sektöründe giderek derinleşen işbirliği ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ardından Rusya'nın Ankara'ya ilk destek veren ülke olduğu da hatırlanırsa, AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın S-400'ler konusunda neden bu kadar kararlı olduğu daha iyi anlaşılabilir. ABD ise, bu konudaki muhalefetini zaman içerisinde giderek sertleştirilmiş ve bu konuyu son aylarda ikili ilişkilerdeki en önemli pürüz maddelerinden birisi haline getirmiştir. S-400'ler konusunu Türkiye'nin ortak üreticilerinden olduğu F-35'ler için bir ön şart haline getiren ABD, Ankara'nın itirazlarına rağmen bu pozisyonunu değiştirmemiş ve Türkiye'ye yönelik uyarılarını giderek daha da sertleştirmiştir. Bu uyarıları sıralamak gerekirse; ABD Başkan Yardımcı Mike Pence ABD'nin Ankara Büyükelçisi olan David Satterfield, ABD Dış İşleri Bakanı Mike Pompeo ve son olarak da Amerikan Dışişleri Bakanlığı danışmanlarından John Sittides bu konuda oldukça sert açıklamalar yapmışlardır.²¹ Ancak Türkiye'nin bu satın almadan vazgeçmemesi üzerine, ABD Kongresi'nin her iki kanadı da, Türkiye'ye yönelik satışı yapılacak ve hatta Ankara'nın üretici ortaklarından olduğu F-35 projesinin durdurulması kararını almışlardır. Başkan Trump da, bu yasa tasarımı ilerleyen aylarda onaylamıştır. Dolayısıyla, S-400'lerin Türkiye'ye bedeli, F-35 jetlerini alamamak olmuştur. Ayrıca 2020 ABD Başkanlık seçimini Demokrat aday Joe Biden'a karşı kaybeden Donald Trump yönetimi, 2020 yılı Aralık ayında, ABD Kongresi'nden Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası (NDAA) kapsamında süper çoğunlukla (2/3 çoğunluğun üzerinde oy) geçen ve Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi alması nedeniyle uygulanan CAATSA (ABD'nin Hasımlarıyla Yapıtların Yoluyula Mücadele Yasası) yapıtlarına engel olamamış ve Türk-Amerikan ilişkilerinde S-400 krizi büyük bir soruna dönüşmüştür. Öyle ki, Savunma Sanayi Başkanlığı (SSB) ve kurumun Başkanı İsmail Demir ile üst düzey yöneticilerine uygulanan bu yapıtlar nedeniyle, günümüzde, Türk-Amerikan savunma ittifakının geleceği tehlikeye girmiştir.

Sonuçta, S-400 ve F-35 krizi incelendiğinde, vurguladığımız kriz tiplerinden ikisine uygun bir vaka görülmektedir. Bunlardan ilki, çıkarların mutlak örtüşmeme riskidir. Nitekim yakın zamana kadar doğalgaz ihtiyacının yaklaşık yüzde 55'ini Rusya'dan karşılayan ve ilk nükleer santralini Rus teknolojisiyle kuran Türkiye, Batı dünyasında sıklıkla eleştirilen bir siyasetçi olan Vladimir Putin'in rejiminin destekçilerinden biri durumundadır. Rusya, son yıllarda Türkiye'nin en büyük ticari partnerlerinden birisi de olmuştur. Bu nedenle, iki ülke arasında birçok konuda ciddi görüş ayrılıkları olmasına karşın, çıkarlar gereği ilişkiler bozulmamaktadır. Ancak ABD ve AB de, özellikle Barack

¹⁹ Örneğin, bu konuda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katıldığı bir tv programında yaptığı açıklamalar için; <https://www.youtube.com/watch?v=20h4LpTTnU>.

²⁰ Bakınız; <https://www.youtube.com/watch?v=20h4LpTTnU>.

²¹ Bakınız; <https://www.amerikaninsesi.com/a/penceden-s-400-uyarisi/4860613.html> ; <https://www.amerikaninsesi.com/a/yeni-buyukelci-adayindan-turkiyeye-s400-uyarisi/4872008.html> ; <https://www.ntv.com.tr/dunya/pompeodan-s-400-aciklamasi,BOQv2E7mP0mDwI9VttL0BA> ; <https://www.amerikaninsesi.com/a/nato-ulkelerindeki-rus-yapimi-s300lere-tepki-neden-yok/4873781.html>.

Obama'nın Başkanlığı döneminde, Rusya'yı en temel hasım olarak görmüş ve bu ülkeye Ukrayna Krizi sonrasında ciddi ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. ABD ve NATO çevreleri (örneğin, Başkan Trump'ın bağımsız danışmanlığını yapan eski Genelkurmay Başkanı Yardımcısı General Jack Keane), Rusya'nın S-400 hava savunma sistemlerinin NATO için bir güvenlik riski olabileceğini ve ABD'nin F-35 satışını engellemesinin haklı bir karar olduğunu iddia etmektedirler. İkinci olarak, bu kriz, demokratik rejimlerin dış politikadaki kırılma noktalarına işaret etmektedir. Zira Başkan Trump'ın tüm çabalarına karşın, Amerikan iç kamuoyundaki büyük tepkiler nedeniyle, Türkiye'ye F-35 savaş uçaklarının verilmesine engel olunmuş ve ABD Kongresi'nin kararıyla Türkiye'ye CAATSA yaptırımları uygulanmıştır. Türkiye'de de, iç kamuoyu, doğru bir algı yönetimi yapılamadığı için, S-400 alımı meselesini bir egemenlik ve bağımsızlık meselesi olarak (1970'lerdeki haşhaş sorunu ve Kıbrıs krizi gibi) görmeye başlamıştır. Bu krizden şöyle bir ders çıkarılmalıdır; Türkiye ve ABD, siyasal sorunlar yaşasalar bile, askeri/stratejik konular ve projelerde birbirlerine engel çıkarmamalıdır. Zira aksi takdirde, müttefikliği sürdürmek çok zor hale gelebilir. Örneğin, F-35 krizi daha uzun süre devam ederse, Ankara, yeni nesil savaş uçaklarını Rusya'dan veya başka bir ülkeden almayı tercih edebilir. Hatta bu konuda Rusya ile görüşmeler çoktan başlamış durumdadır. Bu gibi bir adımın NATO müttefikleri açısından geri dönüşüme sonuçları olabileceği için, hem ABD, hem de Türkiye'nin sorumlu davranmaları ve S-400 krizi gibi yeni krizlere izin vermemeleri ve bu krizi bir şekilde aşmaları gerekmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, Türk-Amerikan ilişkilerinde bu çalışmada örnek olarak seçilen 8 kriz vakası incelendiğinde; her iki ülkede de birbirlerine yönelik doğrudan zarar verme düşüncesinden ziyade, şu gibi farklı durumların ortaya çıkabildiği anlaşılmaktadır:

- Süpergüç olan ABD'nin küresel politika dizaynları ile bir Orta Büyüklükte Devlet olan Türkiye'nin bölgesel ve ulusal çıkarlarının her zaman örtüşmemesi (U-2 Sorunu, Johnson Mektubu, Afyon Sorunu, 1 Mart Tezkeresi, Çuval Olayı, PYD/YPG Sorunu, S-400 ve F-35 Krizi),
- Her iki ülkedeki demokratik rejimlerin yarattığı zorluklar (Afyon Sorunu, 1 Mart Tezkeresi, PYD/YPG Sorunu, S-400 ve F-35 Krizi),
- İletişim eksikliği veya kazaları (Johnson Mektubu, 1 Mart Tezkeresi, Çuval Olayı),
- Siyasal kültür ve gelenek farklılıkları (Afyon Sorunu, Çuval Olayı, Rahip Brunson Vakası),
- İki ülkenin stratejik ilişkilerinde araya giren başka unsurlar (1 Mart Tezkeresi, Çuval Olayı, PYD/YPG Sorunu).

Bu sorunlardan özellikle ilkinin, yani ABD'nin küresel politik dizaynlarıyla Türkiye'nin ulusal ve bölgesel politikalarının örtüşmesinin neredeyse tüm sorunların tetikleyici faktörlerden biri olduğu görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde, Sovyet Rusya'nın ve komünizmin yayılmasının önlenmesi temelinde ve ABD'nin üstün güç olarak konumlandığı bir yapıda, ikili ilişkiler çok da sorun olmadan ilerleyebilirken, Soğuk Savaş sonrası dönemde, bu konuda tarafları uzlaştırmak daha zor bir mesele haline gelmiştir. Bu bağlamda, iki ülkenin ortak değerleri (radikal ideolojilerle mücadele, terörle mücadele, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün savunulması, kadın-erkek eşitliğinin savunulması vs.) ön plana çıkararak ve birbirlerinin hassasiyetlerini (Türkiye için Kürt Sorunu, ABD için radikal İslamcı ve İsrail karşıtı hareketlerin güçlenmesi sorunu) görmezden gelmeyerek politikalar geliştirmeleri, ikili ilişkilerde daha başarılı sonuçlar almalarını sağlayabilir.

Bu sorunları aşmak için bazı somut öneriler yapmak gerekirse; iki ülke arasında daha fazla sayıda düzenli iletişim kanalının ve platformun kurulması, Amerikalıların Türk halkının psikolojisi ve sevdikleri yönetim tarzı konusunda daha fazla bilimsel araştırma yapmaları ve bunları uygulamaya dökmeleri, Türkiye'nin ABD'deki lobicilik çalışmalarına daha yüksek bir bütçe ayırması ve bu konuda daha fazla çaba sarf etmesi, Kürtlerin geleceği ve Suriye'de kurulacak olan yönetim biçimi konusunda temel bazı konularda uzlaşma, İstanbul'da iki ülke ilişkilerine düzenli akademik katkı sağlayacak bir Türk-Amerikan Üniversitesi'nin açılması, ABD Başkanlarının yoğun programlarına daha sık Türkiye ziyaretleri eklemeleri ve bu tarz ziyaretlerde -Bill Clinton döneminde olduğu gibi- halkla ilişkiler çalışmalarına daha fazla zaman ayırmaları söylenebilir.

Kaynaklar

- Amerika'nın Sesi* (2014, 21 Ekim). ABD: 'PYD ile PKK aynı değil'. <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-pyd-pkk-dan-ayri/2490599.html>.
- Anadolu Ajansı* (2017, 22 Haziran). US to take back arms from PKK/PYD after Daesh defeat. <https://www.aa.com.tr/en/americas/us-to-take-back-arms-from-pkk-pyd-after-daesh-defeat/847017>.
- Anadolu Ajansı* (2018, 10 Şubat). PYD/YPG ile PKK/KCK bağı birçok ülkenin teşkilatlarınca kabul edildi. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pyd-ypg-ile-pkk-kck-bagi-bircok-u-CC%88lkenin-teskilatlarinca-kabul-edildi/1059380>.
- Arık, U. (2016). Johnson mektubu ve Kıbrıs krizi. H. Çakmak (der.) *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* içinde (ss. 99-108).
- BBC Türkçe* (2018). Pastör Andrew Brunson kimdir: Türkiye-ABD ilişkilerinde kriz yaratan davada hüküm ve tahliye. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43782841>.
- BBC Türkçe* (2019/a, 10 Ekim). Barış Pınarı Harekâtı - Trump: Kürtler bize 2. Dünya Savaşı'nda, Normandiya Çıkarması'nda yardım etmedi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49997804>.
- BBC Türkçe* (2019/b, 9 Ekim). Barış Pınarı Harekâtı - Trump neden üç günde birbiriyle çelişkili dört Suriye açıklaması yaptı?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49984539>.
- BBC Türkçe* (2019, 19 Temmuz). S-400 ve F-35 krizi - Üst düzey ABD'li yetkililer: Türkiye'nin S-400 satın almasıyla NATO büyük bir krizle karşı karşıya. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49040938>.
- BBC Türkçe* (2019, 25 Ekim). YPG: Yerel bir örgütten, NATO ülkelerinin desteklediği bir güce nasıl dönüştü. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50180068>.
- Bianet* (2004, 21 Haziran). NATO Antlaşma metni. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/37017-nato-antlasma-metni>.
- Bush, G. W. (2011). *Decision points*. Virgin Books.
- Ceylan, A. & Uslu, İ. (2012, 15 Haziran). 1 Mart tezkeresinin Türk dış politikasına etkisi. *Uluslararası Politika Akademisi*. <http://politikaakademisi.org/2012/06/15/1-mart-tezkeresinin-turk-dis-politikasina-etkisi/>.
- Chouvy, P. (2010). *Opium: Uncovering the politics of the poppy*. Harvard University Press.
- Çakmak, H. (2016). Haşhaş krizi. H. Çakmak (der.) *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* içinde (ss. 135-144).

Çelebi, Ö. (2016). 1 Mart tezkeresi krizi. H. Çakmak (der.) *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* içinde (ss. 273-284).

DEA Museum. A tradition of excellence: A history of the DEA.

<https://www.deamuseum.org/deahistorybook/beginnings.html>.

Egeli, S. (2019). Making sense of Turkey's air and missile defense merry-go-round. *All Azimuth*. Cilt 8, Sayı: 1, ss. 69-92.

Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. Tarihçe.

<http://www.narkotik.pol.tr/tarihce>.

Erhan, Ç. (1996). *Beyaz savaş: Türk-Amerikan ilişkilerinde afyon sorunu*. Bilgi Yayınevi.

Euronews (2018, 12 Ekim). Adım adım Brunson krizi: Nereden çıktı, nasıl çözüldü?.

<https://tr.euronews.com/2018/10/12/adim-adim-brunson-krizi-abd-turkiye-iliskilerinde-yaptirimlar-noktasina-nasil-gelindi->

Feridunoğlu, İ. C. (2017). Hürriyet gazetesi'nce 1964 Johnson mektubu süreci'nde kullanılan dilin milliyetçi söylem bağlamında söylem analizi yöntemiyle incelenmesi. *KSBD*. Sonbahar 2017, Yıl: 9, Cilt 9, Sayı: 2, 371-393.

Habertürk (2013, 12 Şubat). 1 Mart Tezkeresi'nin tutanakları açıklanacak mı?.

<https://www.haberturk.com/polemik/haber/819489-1-mart-tezkeresinin-tutanaklari-aciklanacak-mi>.

Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000*. Mozaik Kitap.

Hıdır, Ö. (2018, 27 Temmuz). Rahip Brunson olayı ve ABD siyasetinde Evanjelik etki. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rahip-brunson-olayi-ve-abd-siyasetinde-evanjelik-etki/1215528>.

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/rahip-brunson-olayi-ve-abd-siyasetinde-evanjelik-etki/1215528>.

Howard, M. & Goldenberg, S. (2003, 8 Temmuz). US arrest of soldiers infuriates Turkey. *The Guardian*.

<https://www.theguardian.com/world/2003/jul/08/turkey.michaelhoward>.

Hürriyet (2003/a, 24 Ekim). Çuval davası.

<http://web.archive.org/web/20150228234004/http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=179041>.

Hürriyet (2003/b, 27 Mart). Telefonu neden fırlattı. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/telefonu-neden-firlatti-38552432>.

Hürriyet (2015, 15 Kasım). Türkiye Çin füzesinden vazgeçti, milli füze projesi başlatılacak.

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-cin-fuzesinden-vazgecti-milli-fuze-projesi-baslatilacak-40014297>.

Hürriyet (2017, 9 Ekim). 'Hâlâ 1 Mart tezkeresinin bedelini öduyoruz'.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hala-1-mart-tezkeresinin-bedelini-oduyoruz-40604056>.

"Johnson Mektubu Nedir? | 1964 | 32. Gün Gün Arşivi".

<https://www.youtube.com/watch?v=YsqcWUkWB8Q>.

Kanyılmaz, E. (2019). U-2 casus uçağı krizi. *Bütün Dünya*. Mayıs 2019. 133-139.

Karabulut, B. (2016). U-2 casus uçağı krizi. H. Çakmak (der.) *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014* içinde (ss. 85-94).

Kepekçi, U. (2006, 24 Şubat). Kurtlar Vadisi Irak'a Pentagon yorumu. *Yeni Mesaj*.

<http://www.yenimesaj.com.tr/kurtlar-vadisi-iraka-pentagon-yorumu-H1134048.htm>.

- Milliyet* (2003, 21 Mart). Erdoğan bastırdı! Tezkere kabul edildi. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-bastirdi-tezkere-kabul-edildi-5186260>.
- Oran, B. (2009). TDP'nin kuramsal çerçevesi. B. Oran (der.) *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar cilt I: 1919–1980 içinde* (ss. 20–53).
- Örmeci, O. (2020). Turkish-American relations in the post-cold war era. H. Işıksal & O. Örmeci (Ed.), *Historical examinations and current issues in Turkish-American relations içinde* (ss. 61-115).
- Özyurt, A. (2008, 25 Ekim). 'Türk ordusuyla çatışabilirdik'. *Milliyet*. <http://web.archive.org/web/20150228232219/http://www.milliyet.com.tr/Dunya/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1007966>.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, Lausanne Peace Treaty Part III Economic Clauses. <http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty-part-iii-economic-clauses.en.mfa>.
- Robison, J. (2002, 2 Temmuz). Decades of drug use: Data from the '60s and '70s. *Gallup*, <https://news.gallup.com/poll/6331/decades-drug-use-data-from-60s-70s.aspx>.
- Sabah* (2010, 27 Kasım). Çuval olayındaki 7 yıllık büyük sır. https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/cuval_olayindaki_7_yillik_buyuk_sir.
- Spain, J. W. (1975). The United States, Turkey and the poppy. *Middle East Journal*, Cilt 29, No: 3 (1975 Yaz), 295-309.
- T24* (2011, 4 Nisan). 'Çuval olayı'nın perde arkası WikiLeaks'te. <https://t24.com.tr/haber/cuval-olayinin-perde-arkasi-wikileaks-te,136878>.
- The New York Times* (1932, 29 Aralık). Praise Turkish curb on opium. <https://www.nytimes.com/1932/12/29/archives/praise-turkish-curb-on-opium.html>.
- Tucker, M. & Faddis, C. (2009). *Operation hotel California: The clandestine war inside Iraq*. The Lyons Press.
- Tuşalp, E. (2019, 11 Ağustos). İki de üçü de dördü de... *Cumhuriyet*. <http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1529172/ikisi-de-ucu-de-dordu-de.html>.
- U.S. Embassy & Consulates in Turkey, Former Ambassadors. <https://tr.usembassy.gov/embassy-consulates/ankara/former-ambassadors/>.
- Uslu, N. (2000). *Türk-Amerikan ilişkileri*. 21. Yüzyıl Yayınları.
- Vatan* (2011, 25 Mart). Erdoğan 1 Mart'ta devlete yenildi!. <http://www.gazetevatan.com/erdogan-1-mart-ta-devlete-yenildi--367239-gundem/>.